

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

Сретењски устав из 1835. године
(мастер рад)

Ментор

Доц. др Александар Ђорђевић

Студент

Ивана Недељковић

Број индекса 049/16-0

Ниш, 2018.

САДРЖАЈ

Увод.....	1
I ДРУШТВЕНО – ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У СРБИЈИ ПРЕД ДОНОШЕЊЕ СРЕТЕЊСКОГ УСТАВА	2
II О ТВОРЦУ СРЕТЕЊСКОГ УСТАВА ДИМИТРИЈУ ДАВИДОВИЋУ.....	5
III ДОНОШЕЊЕ СРЕТЕЊСКОГ УСТАВА.....	9
IV УСТАВНОПРАВНА АНАЛИЗА ПОЈЕДИНИХ ГЛАВА СРЕТЕЊСКОГ УСТАВА.....	16
4.1. Општа систематика са анализом прве четири главе Сретењског устава.....	16
4.2. Анализа пете главе: „О књазу србском“.....	18
4.3. Анализа шесте главе: „О Државном совјету“.....	20
4.4. Анализа седме главе: „Власт судејска“ и осме главе: „О Народној скупштини“.....	23
4.5. Анализа девете главе: „О цркви“ и десете главе: „О финансији (азнадарству)“.....	25
4.6. Анализа једанаесте главе: „Општенародна права Србина“.....	28
4.7. Анализа дванаесте главе: „Права чиновника“ и тринаесте главе: „Промјене и додатци к Уставу књажества Србије“.....	35
Закључак	
Литература	
Сажетак	
Abstract	
Биографија	

УВОД

Устав Књажевства Србије, познат под називом Сретењски устав¹ донет је на Стетење 1835. године у Крагујевцу за време владавине књаза Милоша. Као први српски и један од првих демократских устава у Европи, регулисао је унутрашње односе у Србији и организацију власти. Ушао је у уставну историју Србије више као значајан уставни нацрт јер није доживео практичну примену. У тадашњим европским круговима осуђен је као „револуционаран“, „републикански“ и „заразан“. Мада је важио мање од два месеца, значајан је као израз потребе српског друштва за националном еманципацијом и државношћу, разбијању феудалних установа и аутократске владавине.

Одјаци Сретењског устава су далекосежни и значајни за каснији развој парламентаризма и државног уређења Србије јер је изгласан вољом народних представника. Био је ослоњен на главну тековину Француске буржоаске револуције-Декларацију о правима човека и грађанина. Садржао је најлибералније идеје тог времена у највишим правним актима најразвијенијих европских земаља. Овај устав је основа свих каснијих правних поредака и државних уређења и први корак у новијој историји ка демократизацији нашег друштва².

Кључне тековине Сретењског устава су ограничење апсолутистичке владавине тадашњег владара, што потенцира његов револуционарни карактер, увођење принципа подела власти, давање већих овлашћења судовима, елементарна заштита људских права, изузетан национални набој па и републикански карактер јер је на неки начин запретио до тад неприкосновеном принципу монархије. На унутрашњем плану Сретењски устав је демократски и антиаутократски а на спољњем плану је модеран и национално еманципујући. У најкраћем, главни епитети Сретењског Устава су модернизација и демократизација. Због толико слободоумних идеја имао је најкраћи век трајања у историји наше уставности због противљења страних сила и самог кнеза. Ипак, његови одјаци ће још дуги низ година бити уткани кроз тежњу наше државе и народа за очување интегритета и за јачање институција парламентаризма.

Творац Сретењског устава, организованог у 14 глава, је Димитрије Давидовић³, учени Србин из Аустрије, кнежев секретар, лекар и први српски новинар, дипломата.

Кратко важење Устава је у несразмери са значајем, улогом и утицајем његових идеја на даљи уставноправни развитак Србије. Србија као мала балканска вазална кнежевина Османског

1. назив је дат по православном црквеном празнику Сретење.

2. А. Илић-Петковић, М. Илић, М. Јовановић, Зборник УКД 069 (497.1), број 24, Ниш 2015, 13

3. Био је један од најобразованијих људи у Србији тог доба. Руководио је израдом Устава као секретар књаза Милоша. Завршио је филозофски и медицински факултет а био је и дописни члан Краковског ученог друштва (Академије наука). А. Гавриловић, Знаменити Срби 19 века, Београд 2008, стр. 93-94.

царства, добила је први устав у правом демократском значењу који је по низу својих одредаба био најслободоумнији и најнапреднији у Европи тог времена⁴. Унутрашње објективне околности као што је општа заосталост и неписменост, дуга традиција насиља, безакоња, зулума и хајдучије са једне стране и спољашње околности односно пригушеност Србије између интереса три конзервативне монархије (Аустрије, Русије и Турске), утицале су да Устав не заживи. Иако је био на снази само 55 дана, оставио је снажан утицај на борбу уставобранитеља, школованих људи, за постављање темеља модерне државе⁵.

I ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У СРБИЈИ ПРЕД ДОНОШЕЊЕ СТРЕТЕЊСКОГ УСТАВА

Србија није била изван општих токова европско развитка, не само у време доношења Сретењског устава већ ни раније, јер се још од краја 18. века у њој назире друштвене и политичке промене које ће имати своје специфичне паралеле са европским развитком. Њих не могу отклонити чињенице о општој заосталости, економској неразвијености и тешком наслеђу турске владавине. Већ у устанку 1804. године, рушење турске власти донело је и раскидање феудалних односа. Њихова рестаурација 1813. године имала је само привремени карактер. У фактичкој самоуправи Србије, која се развија после устанка 1815. године, даље се подривају феудални односи, функције власти практично прелазе у руке српских старешина, да се већ 1830. године озваничи оснивање кнежевине Србије са пуном унутрашњом самосталношћу. Србија је ослобођена турске власти и феудалних односа и ступила је у грађанску епоху, да на специфичан начин решава своје историјске задатке.

Сам Сретењски устав и односи који се њиме регулишу, има своју предисторију, дугу преко четири деценије. Њен зачетак је 1791. године, када су после аустријско-турског рата и Кочине крајине, уочи Свиштовског мира, српске старешине формулисале захтеве за унутрашњом самоуправом Србије. У прогласу архимандрита Стевана Јовановића ближе су назначене њене друштвено-економске и политичке основе: турском цару плаћао би се данак одсеком, а Турци се не би мешали у управу Србије нити би њихове паше и муселими судили Србима. На челу Србије налазио би се врховни старешина изабран од народа који би управљао са другим старешинама такође изабраним од народа. Они би скупљали данак и плаћали га Порти одсеком, годишње у једној суми. Тиме би се искупила потпуна унутрашња самоуправа која је уједно садржала и раскидање феудалних односа. Захтеви из овог прогласа нису се остварили али то не умањује

4. Др. Најдан Пашић, 150 година од почетка борбе за демократску уставност у Србији, чланак, Београд 2015

5. Др. Небојша Ранђеловић, Академско предавање „Сретењски устав - стварање европске Србије, Ниш, 14.02.2018

њихов програмски значај. На тој основи је четрдесет година касније решено питање односа Србије и Турске хатишерифима из 1830. и 1833. године а затим и питање унутрашњих односа у Србији и организације власти Сретењским уставом из 1835. године. У том погледу су карактеристичне три етапе: развитак самоуправних повластица српског народа после 1791. године, развитак организације власти у устаничкој Србији 1804-1813, развитак фактичке самоуправе 1816-1830. године. Ове етапе карактерише развитак односа према турској власти и процес друштвеног и политичког диференцирања унутар самог српског народа. Без еманципације од турске власти кроз независност устаничке Србије и борби за самоуправу не би дошло до стварања кнежевине Србије и доношења њеног устава 1835. године⁶. Али само уставно питање произашло је из односа унутар српског народа и решавано је односима друштвених и политичких снага унутар њега самог.

Зачетак различитих интереса појединих слојева у српском друштву, који ће бити карактеристични и за период у коме се Србија ослобађа турске власти и феудалних односа, јавља се крајем 18. века. Управо је израстање трговачког слоја, који је давао истакнутије кнежинске и нахијске старешине, представљало оно друштвено диференцирање које ће отворити перспективе борби сељачких маса против феудалног угњетавања, али и омогућити да се тековине борбе против феудализма искористе за јачање политичке власти овог новог економски владајућег слоја који је налазио и сопствени интерес у ослобођењу сељака од феудалне експлоатације. Међутим, са уклањањем турске власти и спахија, почињу да се испољавају различити интереси под чијим утицајем долази и до сукоба у питањима организације српске власти. Односи између старешина и народа и између самих старешина указивали су да нови поредак није био лишен нових супротности.

После устанка 1815. године, Милош Обреновић је успео да се учврсти на положају врховног српског кнеза. Народна канцеларија, предвиђена као колегијални орган уз кнеза, упркос настојању истакнутијих старешина, није добила значај који је имао ранији Совјет, а убрзо је фактички укинута. Све то није ишло без отпора у народу и међу старешинама и без покушаја појединих старешина да подигну народ на буну. Али, борбе око позиција старешина у власти уједно су показивале колико се та власт одвајала од народа и колико је мало водила рачуна о његовим интересима. Народ је био вишеструко оптерећен наметима за турску и српску власт, спахијским дажбинама, старешинским привилегијама, узурпацијама и злоупотребима. Незадовољство у народу је до те мере нарасло да је 1825. године дошло до Ђакове буне као велике побуне сељачких маса на чијем се челу нашло доста трговаца незадовољних старешинским монополима. Током буне, на кнежинским народним скупштинама и општој

6. М. Ђорђевић, Сретењски устав у уставном развоју Србије, Анали Правног факултета, Београд, 2015.

скупштини побуњеника чули су се а и писмено су достављени кнезу Милошу захтеви за променом начина владавине. Тражила су се нова „узаконенија“ која би сам народ прописао, обавезна и за кнеза и за друге старешине и право народа да сам бира старешине и смењује их ако је незадовољан њиховим поступцима. Ова буна није остварила своје циљеве али је у тој мери уздрмала владајући слој да је за обезбеђење поретка предузео низ мера које карактеришу настајање државне власти. У таквом учршћивању српске власти протекло је још неколико година у којима су се преговори са Портом о самоуправи Србије приводили крају, наговештавајући нове перспективе њеног развика. Тада је Вук Караџић, будно пратећи дешавања у Србији, изражавао наду да ће се са ослобођењем од турске власти, Србија добити и законе да би се народ могао користити слободом. Али, хатишерифом из 1830. године, којим је Србија добила самоуправу, озакоњена је организација власти која се у Србији већ учвршћивала. Поред потврде Милоша Обреновића за врховног кнеза, предвиђен је и Савет од доживотних чланова, чије је установљење кнез упорно настојао да осујети.

Јавноправни статус Србије као трибутарне наследне кнежевине у саставу Отоманског царства, био је регулисан султановим хатишерифом од августа 1830. године и тзв. Допунителним хатишерифом од новембра 1833. године. Њима је био установљен нови политичко-правни положај у двоструком смислу: као однос Србије према Порти и као основа за њену унутрашњу политичку и националну самоуправу⁷. По овим хатишерифима Србија је остала под сизеренитетом Порте али је имала патронат руског царског двора за слободан развој своје унутрашње управе. Србија је тако постала значајан фактор у области међународних односа преко Једренског мировног уговора склопљеног између победничке Русије и побеђене Турске, уз њене одређене обавезе и према Порти и према руском двору. Једренски уговор и султанов хатишериф из 1830. године постали су извори на којима је кнежевина Србија стекла свој ограничени аутономни положај према иностраним државама али и законску основу за своје унутрашње конституисање. Један Савет заслужних људи српског друштвено-политичког живота, који је заједно са кнезом Милошем требало да испуњава одредбе из хатишерифа и да буде гарант преузетих обавеза, имао је истовремено и да организује унутрашњу управу Србије која ни у чему не би била противна сувереним правима Порте и султана. Тај Савет требао је да буде пандан политичкој власти кнеза Милоша, да је контролише и ограничава, и то не само у њеној управној сфери већ и у законодавној радњи око уређења институција националне самоуправе. То је требало да буде нека врста равнотеже односа снага у српском национално-политичком животу. Али, било је извесно, да због противуречних и ривалних односа међу српским старешинама, да је овај Савет, да би се одупро сталној тежњи кнеза Милоша за даљом

7. Владимир Стојанчевић, Државно- правни и национално-политички положај Србије према Сретењском уставу, страна 31

апсолутизациом властим могао да се претвори у опозициону снагу која би потражила ослонац у иностраним заинтересованим силама, било Порти као сизерену и даваоцу привилегија кнежевини Србији, било Русији као заштитнику српске аутономије, под изговором да штити хатишериф против кнеза Милоша. По питању како и на који начин да се регулише кнежева власт, дошло је до потпуног расцепа између кнеза Милоша и великог дела угледних српских старешина, међу којима је био и кнежев брат Јеврем Обреновић. То је имало за последицу избијање Милетине буне у јануару 1835. године и брзо доношење Сретењског устава у фебруару исте године.

Своју дипломатску вештину и сналажљивост кнез Милош је исказао у преговорима са представницима османске власти. Ови преговори резултирали су добијањем хатишерифа 1829, 1830 и 1833. године, који су омогућили стцање аутономије и повратак шест отргнутих нахија. Такође је своје способности кнез Милош искористио и за добијање наследне круне. Ова одлука је потврђена Бератомиз 1830. године, којом је Милошу призната наследна кнежевска власт по начелима примогенитуре. Све ове одлуке представљале су важне елементе у процесу ослобађања Србије од турске власти ⁸.

Хатишерифима из 1830. и 1833. године коначно су у Србији укинута феудални односи и препуштена пуна унутрашња управа Србима. Али, тиме се није битно променио однос друштвених и политичких снага већ су створени простори њиховом слободнијем деловању. Кнез Милош је настојао да задржи своју личну владавину, што га је сада доводило у сукоб са старешинама који су га дотле подржавали и израстали у сенци његове власти. Старешинска олигархија је јачала а по слову хатишерифа могла је полагати легитимна права на свој орган Савет. О народним правима нису много размишљали ни кнез ни старешине које су настојале да ограниче његову власт. Да осим њих постоји и народ са својим правима упозорио је кнеза Вук Караџић у писму које му је упутио 1832. године: „Ваљало би народу дати правицу или као што се у Европи обично говори, конституцију... Па ову правицу и законе не треба народу само обрећи, него ваља и на великој скупштини објавити и заклети се, да ће се тако држати и утврдити, да је онај сваки био ко му драго, који би то погазио и преступио, непријатељ народа и отачества, и да ће му се као таквом судити“.

II О ТВОРЦУ СРЕТЕЊСКОГ УСТАВА ДИМИТРИЈУ ДАВИДОВИЋУ

Димитрије Давидовић, дугогодишњи пријатељ и сарадник, у оно време један од

⁸ Г. Васин, В. Гавриловић, Д. Микавица, Знаменита документа за историју српског народа 1538-1918, Нови Сад, 2007, 209-221

најобразованијих Срба, кнежев лекар, секретар, новинар и дипломата, задужио је својим делима Србију, а уз издавање „Српских новина“ највећа му је заслуга писање Сретењског устава. Рођен је 1789. године, неколико месеци после Француске револуције, као Димитрије Георгијевић. На почетку новинарске каријере узео је друго презиме-Давидовић по деди Давиду Георгијевићу, наставнику латинске школе у Сремским Крловцима, по чему се може закључити да је његов деда био најистакнутија личност из ове породице⁹. Након српске основне школе, одслушао је наставу на немачком до 1801. године да би уписао гимназију у Сремским Карловцима из које је искључен у последњем разреду због испеване подругљиве песме на рачун митрополита Стевана Стратимировића и професора Гаврила Хранислава. У Кежмерак завршава прву а у Пешти 1809. године другу годину филозофије. Са 22 године завршио је трећи разред лекарске школе 1812. године и превео и штампао Ајзманово „Наставленије к благонаравију“, брошуру малог формата намењену деци¹⁰.

У Пешти је са Давидовићем медицину учио Димитрије Фрушић и они у јесен 1812. године одлазе у Беч да наставе са учењем медицине али се Давидовић по завршетку првог семестра разочарао у студије медицине које није никад завршио. На Фрушићеву идеју покрећу „Новине сербске“ подржани од Јернеја Копитара. По дипломирању 1816. године Фрушић напушта овај посао који прелази сав на Димитрија Давидовића. Он објављује нове листове: Зборник (6 бројева, 1815-1821)¹¹. Године 1819. положио је за мајстора, купио је штампарију али је добио ограничено штампарско право и објављује књиге само на источним језицима Лист „Новине сербске“ био је намењен културном и политичком уздицању српског народа. Тако запаљени пламичак засветлеће интензивно на мрачној позадини када је читава Европа тонула у мрак феудалне рестаурације и апсолутизма. На Давидовића је битно утицала Француска револуција. У својим текстовима подржавао је Вука Караџића што је одушевило Јернеја Копитара, по чијем је наговору своје новине ставио Вуку на располагање да се обрачуна са Милованом Видаковићем и да искаже свој борбени дух и штампа своје полемике. Опадање броја претрплатника, ограничено штампарско право, полемике о књижевном језику и задуженост били су довољан повод да Давидовић напусти Беч и пресели се у Срију 1821. године. Новине је препустио студенту права Петру Матићу. Последње велико дело које је урадио у Бечу била су Дјејанија к историји српског народа, изашла у последњем броју Забавника 1821. године¹².

Био је загрејан просветитељским идејама и слободоумљем, бавио се књижевношћу и

9. Р. Љушић, Оријентални новинар-европски политичар-Димитрије Давидовић 1789-1838), Београдс 2006, 17

10. Исто, 24

11. Ови листови су у почетку имали огласе од којих су се углавном издржавали. З. Јанц, Огласи у старој српској штампи, Музеј примењене уметности, Београд 1978, 10.

12. Др Л. Павловић, Димитрије Давидовић, 16.

историјом. Прешао је у Србију 1821. године и до 1829. године био је секретар кнежеве канцеларије. Путем писма обратио се Милошу Обреновићу, проти Матеји Ненадовићу и кнежевима Народне канцеларије предочавајући своју спремност да пређе у Србију и посвети се раду на просвети¹³. Није познато да ли му је на ова писма одговорено па је вероватно да је по својој одлуци прешао у Србију. Одмах по доласку у Србију био је секретар Милоша Обреновића на различитим позицијама. Први пут се успротивио кнезу Милошу када је видео физичко кажњавање Ђорђа Протића, писара Народнoг суда. До 1827. године, када је постао први кнежев секретар, Давидовић је стекао кнежево поверење вршећи најразличитије послове из области спољне и унутрашње политике. У области спољне политике посебно је било значајно питање аутономије кнежевине Србије у односу на Османско царство, а у унутрашњој, не нарочито успешна законодавна делатност. Давидовић је успео да наговори књаза Милоша да се оформи законодавна комисија која ће се ослонити на Наполеонов кодекс као узор савременог законодавства. Давидовић се у почетку није мешао у рад комисије јер је био усмерен на преговоре са Турцима који су трајали до 1833. године. Након неколико неуспешних покушаја да се напише устав, умешао се у рад комисије и израдио Сретењски устав. Донет у незгодном тренутку по кнеза Милоша, са великим предвиђеним ограничењима његове власти, овај први савремени српски устав довео је Давидовића у крајње неповољан положај. Изгубио је ранију политичку моћ и, како му кнез није допуштао да се настани у Београду, купио је кућу у Ћириловици у Смедереву где је проживео преостали део живота. Био је у тешком финансијском стању, исчекивао је заслужену пензију а новинари из Аустрије су га немилице нападали. Кнез Милош му је 1837. године доделио пензију. Они су се међусобно ценили али и сукобљавали и коначно увидели да један без другог не могу па су сарађивали док је Давидовић боравио у Смедереву.

Политичка делатност Димитрија Давидовића била је најактивнија од краја 1829. године до краја 1835. године. То је време коначног уобличавања аутономног положаја Србије, укидања феудализма и уређења кнежевине сходно новом поретку. У шестогодишњем временском периоду збили су се на подручју Србије изузетно значајни догађаји. Као непосредан учесник, он је у њих уткао део свог бића, део својих способности, на најцелисходнији начин. У његовој плодној политичкој делатности истиче се посебно рад на хатишерифима и Сретењском уставу.

Озбиљније се позабавио проблемом српске аутономије 1829. године, када је преводио влашки хатишериф и правио нацрте за српски. То му је помогло да у фебруару 1830. године састави познати мемоар, који је послужио као основа руској дипломатији и српској депутацији за састављање Хатишерифа из 1830. године и 1833. године. Потпуно нарушена здравља, што је кнеза Милоша бацило у велику бригу, он је марљиво и предано радио на народним пословима, па је ту његову ревност руска дипломатија посебно истицала. Није било лако усаглашавати ставове

13. Љушић, Оријентални новинар, 48

руске дипломатије са непопустљивошћу Портиних министара и упорношћу кнеза Милоша. Његово умеће дипломатског понашања и усаглашавања хвалио је кнез Милош. Изузетна је заслуга Димитрија Давидовића за права и повластице које је хатишерифима стекао српски народ у кнежевини. Тиме је завршен процес изградње српске аутономне државе.

Поред Давидовићеве дипломатске делатности на изради хатишерифа, од посебног је значаја његов рад на законима и уставу. Правосуђу је кнез Милош поклањао мало пажње. Двадесетих година издао је неколико судских прописа али се убрзо увидело да они нису добар основ за задовољење правде. Према плану Димитрија Давидовића приступило се изради закона. Кнежев секретар, сходно духу времена, убедио је владоца да се закони ураде према Наполеоновом кодексу. Требало је превести кодекс од речи до речи, које би потом посебна комисија са Давидовићем као секретаром прегледала и одабрала оно што би одговарало наравима и обичајима Срба. Када је у пролеће 1829. године основана законодавна комисија он у њу није ушао пошто му је кнез поверио друге послове. Вук га је у Цариграду извештавао о раду комисије али он није био задовољан са оним што је састављено. Одбио је Вуков позив да се прикључи раду комисије после повратка из престонице царства због заузетости другим пословима. Преведени Code Napoleon није било лако преобразити у Code Miloch како је било замишљено. 1834. године наложио је кнез комисији да у обзир узме, поред француских и аустријске законе, за које је дознао да су краћи и јаснији. Надгледање је поверио Давидовићу и Л.Тодоровићу. Рад ове комисије уродио је плодом али настали нацрти нису ступили на снагу до краја прве кнежеве владе. Као кнежев секретар Давидовић је састављао разне правне прописе и акта. Поред рада на организацији великих сердарстава, нове локалне управне јединице, Давидовић је саставио „Дужности“ великим сердарима. Зна се са сигурношћу да се Давидовић, после добијања хатишерифа из 1830. године занимао израдом нацрта устава за кнежевину. До сада није пронађен ниједан његов нацрт, али се његов рукопис препознаје на нацртима других лица, јер их је исправљао и допуњавао. Због тога је могао са лакоћом да напише Сретењски устав. Ради га је сходно духу времена, одредаба хатишерифа и захтева учесника Милетине буне. Из његових бројних чланова јасно се уочава да је устав прва значајна тековина грађанског друштва које је управо тада сменило феудално друштво. Сходно томе, а у складу са схватањима о модерној организацији државе, Давидовић је хтео да преобрази Србију од апсолутне у уставну монархију. Димитрије Давидовић је спадао у ред умерених опозиционара кнеза Милоша. Његова основна тежња била је ограничење власти владоца и осигурање правне и имовинске безбедности грађана. Дакле, да кнежевина Србија постане уставна и правна држава.

Смрт Димитрија Давидовића је посредно везана за раније направљене дугове за штампу Новина српских. Из Смедерева је јављено 25. марта/6. априла 1838. године да је Димитрије Давидовић преминуо. Сахрањен је у порти цркве Успења Богородице у Смедереву где је постављена надгробна плоча од белог студеничког мермера са натписом Димитрије Давидовић,

сав Србин. Новине српске нису пренеле вест о његовој смрти али су о томе извештавали српски листови из Пеште.

Ретке су личности чије се големо дело и бројне заслуге за свој народ могу сажети у неколико речи, као што је то случај са животом и делом Димитрија Давидовића. На спомен-плочи која је 1985. године постављена на његовој родној кући у Земуну, стоји написано да је Давидовић отац српске штампе и писац првог устава кнежевине Србије. Ова два изузетно значајна догађаја у историји српског народа уоквирују цео живот Димитрија Давидовића. Између покретања „Новина сербских“, првог дневног листа на српском језику, и доношења првог демократског устава Србије протекло је само 22 године у које се сместио читав стваралачки живот Димитрија Давидовића, све оно што је учинио на „ползну“ свога народа. Све што је радио, а радио је заиста много, Давидовић је чинио уз велике личне жртве, не штедећи ни себе ни своју имовину. Зато је несумњиво да су његове заслуге за српску државу и народ и развој српске уставности немерљиве.

III ДОНОШЕЊЕ СТРЕТЕЊСКОГ УСТАВА

Доношењу Сретењског устава претходиле су две деценије у развоју српског друштва и државе, веома бурне по свом садржају и веома значајне у исто време. У том периоду су успостављени међусобни односи између појединаца и државе, регулисане њихове обавезе у погледу дажбина, успостављен одређени ред ствари. То се односило на насељавање становништва које је притицало у Србију из других, тада још неослобођених области, као и на стварање нових и обнову ранијих насеља и организовање живота у њима. У градовима се мења састав становништва и у погледу националног састава и у погледу занимања и јачања градског живота. Успостављају се привредни токови у разним гранама, обнављањем ранијих и ширењем и јачањем нових. Тако рећи, почињало се из почетка, без много знања, често са великим амбицијама, у условима крајње заосталости па и беде, често је улогу регулатора при увођењу и спровођењу неких мера играла сила, а рађање тог новог друштва било је бременито разним облицима насиља, грабежи, злоупотреба, пљачке. У оваквим условима су се мере економског и ванекономског стицања иметка преплитале, и тешко је рећи за било кога из тог доба ко је припадао класи виђених, богатијих и значајнијих личности да је његово богатство стечено само захваљујући његовој умешности и трговини, сточарству и другим облицима привређивања.

Познато је да је тада кнез Милош Обреновић и у политици и у привреди био централна фигура. Сиромашни кнез испод Рудника из 1815. године, брзо је схватио да моћ и богатство иду заједно. Највећи део свог богатства стекао је трговином. Ова се трговина највише односила на трговину стоком и другим земаљским производима, а потом и увозном трговином сољу из Влашке и Молдавије. Он је стајао на челу те трговине а његови ортаци, калаузи и чиновници, само су извршавали његове наредбе. Таквом централизацијом трговине успео је за кратко време да њоме у потпуности овласти и створи увид у све што се дешава. То је истовремено био и

погодан начин да сагледа како треба он да води послове у сопствену корист. Системом разних мера забране, како за трговину у унутрашњости, тако и за спољну, обезбедио је апсолутну предност својим пословним шпекулацијама а тиме и акумулацију у своју корист. Резултати постигнути путем економских мера тек су део општих достигнућа. Други део се састојао у стицању богатства мерама ванекономске принуде, којим путевима је долазило до још већих прихода: монопол у погледу закупа скела, порези, коришћење неједнаког новчаног курсу у куповини, продаји, наплати и исплаћивању дажбина, отимање крчевина и других добрих парцела, отимање воденица и сл. Овим мерама економске и ванекономске принуде, Милош Обреновић је обезбедио да се сви приходи сливају у његову корист и да стекне велико богатство које је одговарало и његовој политичкој моћи.

Међутим, кнез Милош није био усамљен у свом пословању. Временом је изникао читав слој људи сличних њему, иако не и једнаких са њиме, који су спадали у ред имућних трговаца и истакнутих старешина. Они су у границама својих могућности и на терену свијих области имали прилике да спроводе све оно што и кнез Милош. Постојала је ипак изразита неједнакост у коришћењу права међу разним групама становништва и у оквиру разних привредних области, посебно у области промета. Системом забрана, по налогу кнеза Милоша, кочен је робни промет и укључивање ширег броја људи у њега, што је са своје стране функционисало и као погодно решење да се његов монопол заштити. Истовремено, погоршавање животних услова, изазвано сталним увећањем дажбина по разним основима, утицало је да се захтеви за слободним учешћем у промету повећају. Све је то пропраћено и другим невољама које су потицале из примитивности средине, из суровости и безобзирности. При наплати пореза спровођене су разне насилне мере, пљачка и друге злоупотребе, што није изостало ни при наплати неких такса, глоба па чак и царинских дажбина. Народ је све ово трпео али уз велико незадовољство и протесте.

За непуне две деценије колико је временски представљао размак између доласка кнеза Милоша на власт и познатих султанових шерифа из 1830. и 1833. године, карактеристичне су доста честе буне 1816. 1821, 1824, 1825, 1826. године које су сурово угушене. Ове је буне ипак надживела стална тежња народа а нарочито оних слојева који су били погођени свим побројаним мерама изнуђивања, да се нађе неко решење које ће омогућити даљи живот у земљи. То је био јак покретач и даљих акција које су после тридесетих година водиле стварању отпора оваквој владавини и оваквом стању, стварању једне опозиције али не само на страни највише потлачених и изабљиваних, већ и свих оних који су желели да се изједначе у својим правима са кнезом али у томе нису успели. Овај друштвени слој се диференцирао у односу на друге јер је био по својим неким својствима и интересима издвојен и формиран из средине имућних трговаца и сељака и био је везан и са државним апаратом и са истакнутим чиновницима у кнежевини. После тридесетих година он је био све јачи и опаснији за кнежев апсолутизам. Из овог се слоја чуо захтев за ограничавањем кнежеве моћи, мада протагонисти ових идеја махом нису добро пролазили. Иако је после хатишерифа било неких почетака идеје о припремама устава, то је споро одмицало. У покретању рада на уставу у 1835. години, чему је претходила кнез Милетина буна, било је и опречних момената. По некима, старешински кадар је

желео да се задрже извесна феудална права, по угледу на суседне кнежевине Влашку и Молдавију, где су бојари уживали спахилуке и привилегије. Пошто је такво тумачење делом потицало и из кругова блиских кнезу Милошу, тешко га је прихватити као право објашњење. Познато је и то да су старешине показивале тежњу да присвоје напуштена турска имања, која су имала припасти држави, али и контролу њиховог рада да промене власника купопродајом, као што се то касније и десило после примене одговарајућих закона. За прихватање оваквих тумачења има основа, јер су турска имања и заиста била велики изазов за грабљиве великаше. И после 1830. године, пошто је дошло до промена у погледу неких дажбина, као на пример десетка, који се престао давати Турцима, јер су дажбине у природи укинуте, и ово је кнез укључио у свој монопол. Он је приходе од десетка користио за своју трговину. Остали који су се такође бавили велетрговином, желели су такође ове погодности. Ту је и истакнут захтев за једнакост у правима на привилегије.

Годинама нагомилавано незадовољство због ограничавања у промету, стварало је незадовољнике и међу крупнијим и ситнијим трговцима, који су формирали један већ доста бројан слој. Нарастање броја трговаца отежало је евиденцију и контролу њиховог рада. Кнез Милош је онда наставио са једном контролом давања дозвола за трговину. Примењиване су и бруталне мере путем разних казни за стварне и измишљене преступе, када није било ни једног основа осим једног, а то је конкуренција. Све одредбе Сретењског устава које су се тичале привредних питања и појава имале су реалног основа да у њега буду унете и формулисане. Ове одредбе требало је да реше нагомилане противуречности и уведу ред у друштво са тако опречним интересима. Устав је стога био резултат унутрашњих борби и струјања између разних група класног друштва у настајању. На успешним резултатима те борбе требало је подизати темеље нових односа, створити бољу економску основу за друштвени развој убудуће који би био и солидна основа српске државе.

Други српски устанак окончан је споразумом кнеза Милоша и Марашли Али паше који је отворио пут за стварање фактичке државности која је и формално потврђена хатишерифом из 1830. године. Књаз Милош је схватао власт и државу типично источњачки па је и своју државу отимао и градио на типично источњачки начин. Он је са својом свитом представљао државни апарат државе у настајању. Сам је настојао да влада онако како би владао један паша српске народности (по Слободану Јовановићу). Своје противнике је уклањао успешно и немилосрдно, служећи се лукавством и склањајући се иза заједничких одлука нахијских кнезова или одлука скупштине¹⁴. Оваква Милошева владавина изазивала је велико незадовољство и међу старешинама који су имали олигархијске тежње за већим учешћем у власти, и у народу. Одатле су и биле уперене буне против такве власти (Абдулина бунa 1821.године, Ђакова бунa 1825. године, Чарапићева бунa 1826.године).

14 Ж-Бартуловић, Н.Ранђеловић, Основи уставне историје југословенских народа, Ниш 2012, 27

Књаз Милош је владао апсолутистички и ауторитативно по угледу на турске паше али и личном заслугом је чинио све да би сачувао власт у чему је био изузетно суров и према својим супарницима и према народу¹⁵. Као реакција на самовољу и суровост његовог владања избијале су буне локалног становништва али их је кнез Милош све до једне у корену и крви сузбијао¹⁶.

Али тај и такав Милош, што под притиском, што самоиницијативно, био је свестан потребе стварања државних органа и свеопштег напретка, па је око себе имао и образоване људе, а доводио је и пречанске Србе, „немачкаре“, који су уз стварање државе доносили и западне идеје. Несумњив допринос томе давало је и присуство знаменитих слободних зидара Вука Караџића, Димитрија Давидовића, Симе Милутиновића Сарајлије. Сам Вук Караџић је у свом писму кнезу Милошу 1832. године указивао на потребу промене начина владања. Уз описаније Милошеве свите, која је уз све изопачености свог деловања, ипак представљала зачетак државног апарата Србије, Вук је ипак, као кнежев присталица, позвао Милоша да се одрекне самовоље како би избегао „превелику штету и вјечну срамоту своју и своје фамилије“ *„Ваљало би народу дати правицу или како се то данас у Европи обично говори, конституцију. Ја овде не мислим на конституцију француску, или англиску, или нову грчку, него од прилике, да се одреди начин правителства и правителство да се постави (по оном ферману или атишерифу, јер ко Вам каже или одобрава, да друкчије бити може, овај Вас вара и на зло навраћа)“*... *„Ваљало би укинути кулук и ни од кога не искати за бадава“*. *„Ваљало би уредити школе и не треба се бојати да ће учени људи буне подизати, ни за то школе презират“* јер се учени људи мудрој и праведној власти најрадије покоравију“. Ваља да је сваком човеку своје приватне послове слободно по својој вољи радити“ и да је „свако господар од свога богоданог“ имања, те да је сврха „конституције“ у томе „да сваки човек зна, што му ваља чинити, да се не боји нити Вас нити икога другога“¹⁷

Отпор Милошевом начину владања пружали су и поједини народни прваци дижући велики број буна уперених директно или индиректно против самог кнеза Милоша. Најкарактеристичније су биле Молерова, Ђакова, Чарапићева и Милетина. Молерова буна је подигнута 1816. године због тежње за равноправном поделом власти међу војводама¹⁸. Молер је заступао начело заједничке владе четворице истакнутих људи у Србији тог времена, на тај начин што би сваки од њих у свом подручју од неколико нахија управљао народом. Али, ова замисао није реализована и он је убијен крајем исте године. Ђакова буна подигнута је јануара 1825. године и била је директно уперена против органа централне власти, пре свега због зулума кнежинских кнезова, али индиректно и против кнеза Милоша који је те органе и

15 С.Јованчевић, Модернизација српског друштва у XIX веку, 417

16 Исто, 417

17 В.Стојанчевић, Вук Караџић и кнез Милош Обреновић, Хисторијски зборник, Загреб, 1965, 104-105

18 С. Мишић, Утемељење модерне српске државе, 313

и постављао. Године 1826. подигнута је Чарапићева буна чији је циљ био уклањање кнеза Милоша Обреновића са власти и повратак из емиграције вођа из Првог српског устанка на поновну управу Србијом. Међутим, рано откривена није имала времена да се развије у праву буну. Коначно, буна Милета Радојковића из 1835.године подигнута је због самовоље српског кнеза и жеље народних првака за пружањем отпора таквој владавини¹⁹. За разлику од устанака и буна који су се одигравали у првом периоду владавине кнеза Милоша, Милетина буна је фактички завршена победом устаника и њен резултат је у ствари био доношење Сретењског устава.

У историографији се сматрало да је управо Милетином буну кнезу Милошу било наметнуто доношење Сретењског устава. Из тога се може закључити да кнез Милош није желео доношење устава већ су га на то приморале околности-незадовољство српских старешина, а пошто га није желео једва је чекао прилику да га суспендује. Ове тврдње имају упориште у историјским изворима и делују прилично убедљиво, нарочито ако се има у виду Милошев карактер и начин владања²⁰.

Али постоје извори који говоре другачије, односно да је кнез Милош желео и хтео доношење устава и да је у том циљу предузимао низ акција неколико година пре избијања Милетине буне. У Архиву Србије, у збирци Мите Петровића, сачувана су два необјављена уставна предлога који датирају из 1831. године.Први документ се назива „План конституције српске“ док се у истој збирци налази и други документ под називом „Устав“ , такође из 1831. године²¹.

Први документ „План конституције српске“ састоји се од преамбуле и нормативног дела од 22 члана распоређена у пет одељака. Садржао је низ савремених правних идеја, попут начела законитости и једнакости пред законом, уз одредбе о организацији власти. Од органа власти, овај нацрт познаје Сенат, министре, кнеза и скупштину. Сенат би чинило осам сенатора и шест министара. Сенатори би бар у начелу били непокретни министри које би постављао и отпуштао кнез. Други документ „Устав“ састојао се од осамдесетак чланова подељених у седам глава. За разлику од првог документа био је знатно потпунији и још је детаљније предвиђао модерна уставна начела тог доба. Садржао је и преамбулу али је и доследно спровео поделу власти. Врховни органи власти су кнез, кабинет министара, совјет, апелациони и велики суд и скупштина. Извршну власт кнез би вршио преко министара, док би законодавну власт делио са Совјетом који би се бирао на територијалном принципу²².

Професор др.Љубица Кандић сугерише и доказује да су поједине формулације у оба документа сличне или чак идентичне формулацијама у Сретењском уставу и износи

19 .Стојанчевић, Ј,Милићевић, Ч.Попов, Историја српског народа, V/1,Београд, 1981, 109-130

20 С.Авмамовић, Сретењски устав, 175 година после, Анали Правног факултета у Београду, бр.1, Београд, 2010, 41

21 Исто, 42

22 М.Тишма,Правни трансплати и први српски устав из 1835.године, 5-6

претпоставку да је оба текста сачинио Димитрије Давидовић. Ако се ова претпоставка узме као тачна, поставља се питање да ли треба сумњати да их је Давидовић припремао по наређењу кнеза Милоша. Сумње да их је Давидовић или неко други сачинио на своју руку отклањају писма француског дипломате грофа Боа Ле Конта послата јуна 1834. године свом министру иностраних послова где сведочи да је кнеза Милоша затекао „веома заузетим нацртом устава који има намеру да земљи подари“. На основу ових извора се може закључити да Милетина буна није непосредно утицала на доношење Сретењског устава већ се о томе очигледно дуже размишљало и марљиво радило у кнежевској канцеларији, бар неколико година пре избијања ове буне²³. Мада су ови нацрти остали само пројекти, они су ипак оставили одређени утицај и на сам Сретењски устав²⁴.

На Сретењској скупштини се окупило 2400 изабраних представника народа. Окупило се и око 10000 позваних и непозваних гостију. Првог дана је Димитрије Давидовић прочитао кнежеву беседу којом се саопштава кнежева одлука да донесе устав и какво ће се устројство успоставити доношењем устава. „Народом ће – стоји у беседи- управљати кметови, капетани и судови, над овима ће бити Државни савет, који ће опет бити под Кнезом и поред њега; али ће се зато и Кнез потчињавати закону и биће у непрестаном додиру са својим Саветом.“Кнежевом беседом је завршен први дан заседања скупштине.

Други дан Сретењске скупштине почео је јутарњом молитвом приликом које је устав стајао поред Светог писма. Након молитве, кнез је са свитом прешао на ливаду на којој су читање устава чекали народни представници. Стефан Радичевић је прочитао текст устава посланицима и окупљеном народу. Одмах након читања устава, митрополит је приступио читању заклетве коју је кнез Милош понављао. Потом су заклетву дали и представници народа²⁵. Устав је скупштини саопштен као готов акт о коме се нико неће изјашњавати²⁶.

На насловној страни устава су стајали масонски симболи што је несумњива заслуга Димитрија Давидовића. Композиција симбола се састоји од теразија које леже на књизи светог закона, ова на мачу, а све то на грани акације, изнад чега стоји свевидеће око, а читава композиција је обасјана зрацима. На први поглед композиција одговара ономе што треба да симболише устав, јер богиња правде Јустисија држи мач и теразије и сасвим је природно да такви симболи леже на књизи светог закона. Али порука коју уставописац шаље оваквом композицијом много је дубља и комплекснија.

Ако композицију симбола ставимо у контекст масонске симболике, открива се њен дубљи

23 Исто, 33-34

24 М.Тишма, Правни транспланти и први српски устав из 1835.године, 5

25 М.Тишма, Правни транспланти и први српски устав из 1835.године, 8

26 Ж-Бартуловић, Н.Ранђеловић, Основи уставне историје југословенских народа, Ниш 2012, 27

значај од пуког правничког тумачења, него што би по природи ствари могло да стоји на насловној страни конститутивног акта једне државе. Мач и теразије нису само средства, односно алати којима Јустисија мери и сече правду. Мач је назаобилазна регалија у свим масонским ритуалима на свим степенима. Вадећи мач из корица, старешина ложе поручује браћи да нас „закони чине слободним“. Мач је део „челичног свода“ у масонским ритуалима. Он је незаобилазан у ритуалима од иницијације до мајсторског степена и до највиших степена бочних редова. Пламеним мачем који симболизује стварање и прочишћење, дверни чува сигурност ложе....²⁷.

Теразије означавају друштвену једнакост, основе природног права²⁸. Испод теразија а преко мача лежи књига Светог закона као праизвор потоњих законодавстава свих држава у свим епохама. На њу браћа полагају руку дајући заклетву од иницијације, односно тренутка уласка у храм па до краја свог бивствовања у слободном зидарству. Сви ови симболи леже на грани акације као симболу ког могу да носе само слободнозидарски мајстори и она је симбол једнакости. Изнад свих ових симбола стоји свевидеће око чија тумачења воде ка вољи Великог неимара свих светова, ка божијем провиђењу, и оно заокружује симболичку композицију која краси насловну страну Сретењског устава.

Порука писца устава је недвосмислена. Конституција која на свом прочељу има овакву симболичку композицију може само да садржи начела слободе и једнакости, поруку да нас правични закони „чине слободним“, поруку да је створитељ људски род упутио на таква начела, од књиге светог закона па до данашњих дана.

На доношење Сретењског устава битно су утицала страна законодавства, посебно је видан утицај француских и швајцарских норми али и немачких правних извора тог доба. Димитрије Давидовић као идејни творац ових уставних решења водио је рачуна и о друштвеним приликама у којима се налазила тада аутономна покрајина Србија. Установа приватне својине и њена заштита, једнакост пред законом и правна сигурност, раскидање феудалних односа, биле су симбол стварања нове српке државе.

Кнез Милош је, са своје стране, учинио све да спаси Сретењски устав. Нудио је преко дипломате Германа и преправку устава, истицао да се неће примењивати до Ђурђевдана, како би се у њега могле уградити измене које царска Русија буде сугерисала. Међутим, Русија је остала при својим ставовима²⁹. На страну Русије стале су и Аустрија и Турска, што је имало за последицу да је Сретењски устав кнез Милош Обреновић укинуо већ после неколико недеља.

27 Д. Лигу, Речник слободног зидарства, Београд, 2001, 673

28 Исто, 649

29 С. Аврамовић, Сретењски устав, 175 година после, 47

IV УСТАВНОПРАВНА АНАЛИЗА ПОЈЕДИНИХ ГЛАВА СРЕТЕЊСКОГ УСТАВА

4.1. Општа систематика са анализом прве четири главе Сретењског устава

Устав књажевства Србије од 14.02.1835. године³⁰ познат под називом Сретењски устав³¹ има 142 члана сврстана у 14 глава. У поређењу са каснијим српским уставима, припада групи устава средње дужине³² а то би се исто могло рећи и у односу на европске уставе 19.века. Карактеристична је општа систематика овог документа која сведочи о приличном утицају тадашње европске, пре свега француске уставности.

Тако су у првој глави, под називом „Достојинство и простор Србије“ садржане одредбе о статусу Србије и њеној територијалној организацији. Друга глава, „Боје и грб Србије“ обухвата уобичајене симболе државности, док трећа глава, „Власти српске“ даје шему традиционалне, а за оно доба врло модерне и у основи демократски инспирисане поделе власти. У четвртој глави, „О законодавству и начину како га ваља водити, вообште“ обухваћени су сви законодавни фактори и њихова улога. Књазу је посвећена најдужа пета глава а такође једна од централних је шеста глава „О Државном совјету“. У седмој глави је обрађена „Власт судејска“, глава осам „Народна скупштина“, глава девет „О цркви“, глава десет „О финансији (азнадарству). Посебну пажњу привлачи једанаеста глава „Општенародна права Србина“. У дванаестој глави су „Права чиновника“, у тринаестој глави „Промене и додатци к уставу књажевства Србије“ и глава четрнаест „Закљученије“.

Тешко је само на основу систематике извучити неке значајне закључке, али пада у очи да је она у оквирима свог времена потпуна и да обухвата сва питања која су уобичајени предмет уставног регулисања у европским уставним монархијама. У односу на прилике у Србији, сигурно је да су у њој нашли место како елементи за које су заинтересовани, пре свега, фактори умешани у борбу за одлучујући утицај на државну власт (књаз и устанички прваци), али и они елементи који представљају општељудске тековине настајуће буржоаске демократије³³.

Већ прве три главе устава су конципиране тако да истичу видно државно-правне прерогативе књажевства Србије. То су: „Достојинство и простор Србије“, „Боја и грб Србије“, и „Власти српске“.

Први члан прве главе даје формулацију о државном бићу Србије: „Србија је неразједно и у правленију свом независимо Књажеводство по признанију Султана Махмуда другог, и императора Николаја првога.“ Србија се тиме сматра за независну државу по највишој одлуци

30 Датум је обележен по јулијанском календару док је по старом грегоријанском календару то 02. фебруар.

31 Назив је дат по православном црквеном празнику Сретење

32 Тзв. Турски устав из 1838. године има 65 чланова, устав из 1869. године има 132 члана, устав из 1888. године 204 члана а устав из 1901. године

107 чланова, 649

33 Ту се пре свега мисли на одредбе о људским правима

Сретењске скупштине као носиоца суверенитета права српског народа да сам одлучује о својој судбини, пошто је већ хатишерифом из 1830.године Србији признато право на њено постојање. Сретењски устав је разрадио и проширио оне одредбе хатишерифа које су потврђивале право српског народа да сам изгради инструменте и установе своје унутрашње управе и да уреди односе са страним светом какви су њему највише одговарали. Мада овај члан устава наглашава недељивост државе и независност у управљању и облик владавине, то везује изричито за признање две стране држане од којих је једна Турска, још увек у положају да располаже остацима сизеренства, а друга Русија, у положају признатог заштитника. Зато се не може говорити о потпуној уставно-правној независности али је извесна оријентација читавог уставног текста на то. То се најбоље манифестује у правно потпуној независности свих уставних органа у обављању својих функција од директног утицаја споља, мада су одређене политичке и правне обавезе државе као целине, пре свега према Турској, остале недирнуте.

У члану два прве главе, Сретењски устав уређује територију и управне јединице³⁴ чиме се на самом почетку бави локалном самоуправом³⁵. „Србија дели се на разна окружја а окружја на срезове а срезови на општине“. Оваква територијална организација је предњачила у односу на многе друге државе и њени принципи су дуго одсликавали територијално уређење српске државе. Такође се границе округа могу мењати уз помоћ закона. Идеја државности долази до изражаја и у глави другој устава где се у члану три и четири уводе симболи и амблеми државности српског народа. Застава и грб су стављени међу прве чланове устава јер су били персонификација слободе, права и власти и јавни атрибути његове независности.

Глава трећа устава „Власти српске“ заснована је на трипартитном начелу поделе власти : законодавне, законодавноизвршитељне (управне) и судејске. Носиоци законодавне и извршне власти су књаз и Државни совјет у чијем је саставу шест попечитеља који руководе појединим ресорима. Мада није наведена у свим приступним одредбама, одређену улогу у законодавству има и Народна скупштина која такође учествује и у уставотворном поступку.

Глава четврта: „О законодавству и начину како га ваља водити, вообште“ уређује законодавну функцију власти. Законодавство „сачињава и издаје све законе и уредбе вообште“ које се тичу било свих становника, било појединих дела и устројства власти. Врло модерно делује одредба којом се забрањује ретроактивно дејство закона³⁶, и која је извесно резултат утицаја савремене прогресивне уставности. Стварни носиоци власти су књаз и Државни совјет, али је закон о опорезивању грађана³⁷ везан за једну годину и захтева одобрење Народне скупштине и он је сврха обавезног годишњег састајања Народне скупштине. Њена структура је одређена тако да обухвата сто „најодабранији, најразумнији и народно повјереније највећма заслужујући депутата. Врло је прогресивна уставна одредба која као услов ступања на снагу закона тражи његово претходно проглашавање и публиковање у тачно одређеној форми³⁸. Предлагање закона

34 Устав књажевине Србије, од 1835, САНУ, Народна књига, Београд, 1988

35 Илић Миле, Локална самоуправа, Учитељски факултет у Врању, 2013, страна 63

36 Члан 8

37 „Закон о распоређивању данка на народ“

38 Члан 16

налази се у рукама попочитеља који су чланови Државног совјета. Државни совјет у седницама разматра предлоге и подноси их књазу на одобрење. Редован рок за књажеву санкцију је 20 дана уколико књаз не нађе за потребно да се о закону посаветује са Државним совјетом. Књажево право на одбијање предлога Државног совјета је први и други пут за исти предлог уставно неограничено. Али у случају трећег одбијања „с новим и исцрпним доказатељствима, која не иду на погубу народа, или против устава државнога“, књаз то посебно цени и одобрава, а ако претходни услови нису испуњени-одбија. Овако постављена законодавна функција власти је обезбедила доминантну улогу књаза и Државног совјета а може се сматрати значајним али тек почетним кораком у демократизацији власти односно законодавног процеса. У ствари, радило се о ограничењу апсолутне власти монарха али претежно олигархијским елементима, док се демократски израз налази само у оквирима преткапиталистичког права првобитних парламената на изјашњавање о порезима³⁹. Ипак, имајући у виду односе у Србији тада а нарочито односе са Русијом и Турском, и овакво решење је указивало на револуционарне утицаје⁴⁰. Нека посебно поменута решења у погледу важења закона имају чисту демократску оријентацију и значајна су за даљи развој макар и слабашне клице демократске уставности.

4.2. Анализа пете главе: „О књазу србском“

У складу са традицијом која долази до изражаја у свим монархијама, односно у свим монархијским уставима XIX века, најопширнија глава Сретењског устава⁴¹ посвећена је уставном положају књаза. То се може тумачити као давање највећег значаја овој институцији али истовремено делује и као лимит раније правно неограниченој власти монарха.

У духу владајуће монархијске идеологије, личност књаза је „света и неприкосновена“, па је књаз неодговоран за било које дело „владенија“ и „правленија“ и њега не може нико ни тужити нити му судити. Књазу је дато право помиловања криваца и релативно неуобичајено прво да предлаже Државном совјету законе и уредбе које у крајњој фази он потврђује. Само књаз даје одликовања и „благородства“. Исто тако, само књаз, у уставним оквирима уређује односе у свом дому. Књаз и читав његов дом, ослобођени су пореза на зграде у којима живе али у погледу осталог имања подлежу општој пореској обавези. И ово се последње свакако може сматрати прогресивним елементом који се среће у мањем броју монархијских устава.

Иначе, књаз је „глава државе“, он издаје законе, преко попечитеља управља пословима извршења, именује све власти и чиновнике.

Имајући у виду да је династија Обреновић још увек била у борби за учвршћење своје власти, то је логично обраћање пажње на ужа династичка питања и њихово детаљно уношење у

39 А. Фира, Правне карактеристике Сретењског устава, академско предавање, Београд, фебруар 1985, страна 51

40 Ј. Продановић, Уставни развитак и уставне борбе у Србији, Београд, Геца кон, 60

41 Члан 15-44

устав. У погледу реда престолонаслеђа, примењен је принцип примогенитуре по мушкој линији. Тек ако не би постојало мушко потомство књаза, престо би прешао на женску лозу, али и ту на синове књажевих кћери, по принципу примогенитуре. Та општа начела су затим, изричитим уставним одредбама, примењена на постојећу структуру фамилије књаза Милоша Обреновића. У случају непостојања наследника престола, уз примену описаног механизма, књаз, после три опомене Државног совјета, треба за време свог живота, да одреди престолонаследника „из чланова Народа који би био најспособнији и најдостојнији к важному достојности књажевском“. Уколико то књаз не учини, Државни совјет и Народна скупштина из својих редова бира „најдостојнијега и најспособнијега“ кога треба султан да потврди као књаза.

Од књаза се захтева да мора бити рођени или приурођени Србин, православне вере. Иста обавеза постоји и за све чланове његове породице. Пунолетство књаза наступа у 20. години и забрањено му је да станује ван Србије. За време књажеве малолетности, његови тутори су мајка и они чланови Државног совјета који су одређени тестаментом књаза, или су изабрани од самог Совјета. У случају абдикације, смрти или књажевог малолетства, Државни совјет поставља три намесника, „који ће у име и мјесто књаза управљати Србијом по гласу овога устава и под надзирањем Државног совјета“. Интересантна је одредба која забрањује промену устава у време трајања намесништва.

У другим одредбама ове главе се прецизно регулише начин ословљавања књаза и чланова његовог дома, као и њихова права и обавезе. Књаз, његова породица и браћа са породицом имају право на годишњу плату, коју уговарају са Државним совјетом и Народном скупштином приликом ступања на престо. Ово, доста оригинално решење, праћено је и пензијама за чланове шире књажеве фамилије. У Сретењском уставу је утврђено да Милошу Обреновићу припада годишње 100.000 царских талира плате и 20.000 за издржавање двора. Његовој браћи Јовану и Јефрему даваће се пензија од 10.000 талира годишње, а њиховим синовима, по смрти очеве по 5.000 талира. У престоници ће се, о „обштеном трошку“, сазидати двор за књаза, а сва Милошева имања и имања његове браће сматрају се законитим и припадају њиховим потомцима.

У целини посматрано, може се рећи да је лични положај књаза у оквиру стандарда европских уставних монарха, а да се посебан акценат ставља на обезбеђење интереса династије Обреновић и Милоша лично. Ипак, каснији догађаји убрзо су показали да то Милоша није задовољило па је и то један од разлога кратког века Сретењског устава.

4.3. Анализа шесте главе: „О Државном совјету“

Поред књаза, несумњиво централна установа уставног система је Државни совјет, коме је посебно посвећена шеста глава (члан 45-76) устава. Државни совјет је и изричито утврђен као „највиша власт у Србији до књаза“ и томе одговарају сва његова основна својства.

Државни совјет у себи спаја разне функције власти па се тако утврђује да у његовој компетенцији стоји вођење рачуна о повреди устава као и, у заједници са књазом, отклањање било какве неправде која се учини Србину. Он „руководи законодавством“ и води рачуна о

законитости рада свих органа власти, који су дужни поштовати то исто начело. Сви остали органи власти установљавају се законом и они зависе од књаза и Државног совјета. Државни совјет није имао надлежности политичке власти већ је био врховна установа за уређење државне администрације и тек у овом смислу је био „власт до књаза“. Хатишериф из 1830. године није предвиђао установу Народне скупштине и верује се да је она можда била и кнез Милошева замисао како би путем ње сузбио евентуални утицај Државног совјета у случајевима када би што требало мењати у конституисању Србије.

Шта је заправо требало да буде Државни совјет и какве су биле његове надлежности, могло се видети из кнез Милошевог Указа о саставу Државног савета и Кнежевог кабинета, где су биле прописане и дужности попечитеља, а који је кнез потписао у Крагујевцу 14. фебруара 1835. године, једанаест дана по објављивању устава. За Давидовићеву, односно кнез Милошеву визију новог положаја Србије и њене будуће политике према Порти и шире у односу на спољнополитичке потребе и националну политику Кнежевине, значајни су чланови 149. и 153. Указа о Државном совјету. Тако члан 149. ставља у дужност Совјету следеће: „Он ће водити преговоре и преписке са странама правителствима, и с агентима дипломатским, који би од њи у Србију били послани“. Члан 153. говори о коришћењу српских пасоша као јавних исправа српских грађана на путовању у иностранство. Овде, као и у чл. 155. и 156., чија решења и одлуке иду кнезу Милошу на увид и потпис, Совјет води рачуна о техничко-административној страни питања, али је политичка одлука у кнежевим рукама. По чл. 155. кнез Милош је имао право да се саглашава, тј. „он ће подписивати и допуштења, која би књаз давао оним Србима, којима би страни владјатељи слали ордене, дрга одличја и пензије“. По чл. 156., по одобрењу кнежевом, Совјет „ће слати одличја Србска људма, који би поданици страни држава били, а залуженима учинили се о Србију“.

За однос кнеза Милоша према делокругу надлежности Државног совјета карактеристичан је чл. 193. у глави осмој „О Књажевском кабинету“, по коме „све дужности Попечитељства инострани дјела свршаваће се у књажевском кабинету, под именом књаза.“, као и чл. 196. који говори о томе да се Кабинет књажески састоји „из Попечитеља инострани дјела и више членова одређени из числа државних Совјетника“. „Дјела кабинетска“ оверавају се печатима Совјета и „Кабинета Књаза Србског“ који су једнаки по величини и обиму.

Оно што је било посебно карактеристично за однос књаза и Совјета, посебно за истицање момента државности Србије, то је био посебан кнежев печат, без обзира што је његова употреба била првенствено за унутрашњу службу, потребу.

У законодавству, Државном совјету припада право предлагања закона и других уредаба као и давање мишљења о предлозима које би књаз донео. Такође, Државни совјет има иницијативу за предлагање свих именована књазу, и у случају спречености књаза, он „разговара с народом на Скупштини“. Сам Државни совјет може књазу оптужити било кога од својих чланова ако је скривио против устава, царства султановог или књаза, или против „користи народа српског“. Најзад, Државни совјет се јавља као инстанца која може казнити сваког чиновника, али ће то учинити само по закону, чије доношење устав најављује.

Састав Државног совјета је уставом утврђен тако да се у њему налазе председник, шест попечитеља, државни саветници и главни секретар Совјета, који се сматра најмлађим државним

совјетником. Поред ових чланова, књаз има право да на седнице пошаље своје синове и браћу, кад наврше 18 година, али они могу давати своје мишљење⁴² после навршења 20 година. Књаз има право да наименује за државне саветнике и друге „заслужне чиновнике“ који нису на служби у престоници, али имају право учешћа у раду Државног совјета кад се нађу у месту његовог заседања или кад их Државни совјет позове. Нема изричите одредбе о томе да све чланове Државног совјета именује књаз, што би се могло узети или као превид уставотворца или као свесно остављање уставне празнине; али се срећу само одредбе о праву књаза да бира председника Државног совјета и да именује попечитеље. Међутим, из целине одредаба устава дало би се закључити да је именовање књажево право, мада је, у политичкој реалности, то био резултат борбе између књаза и најмоћнијих људи у Србији тада.

Устав посебну пажњу посвећује попечитељима који ду дужни да, у оквиру свог ресора, предлажу законе и уредбе Државном совјету. Над њиховим радом надзор има Државни совјет, а изричито се установљава да су они одговорни за свој рад. Попечитељима се законом сваке године одређује сума новца која се може потрошити у њиховом ресору и њоме они морају савесно располагати и трошити само у сврхе утврђене законом. Наглашена је посебно одговорност попечитеља за извршавање закона и уредаба. О свом раду попечитељи су дужни да извештавају књаза и Државни совјет, а попечитељ казначејства и Скупштину. Попечитеље може књаз разрешити, али разрешени попечитељи постају саветници у Државном совјету. По уставу су предвиђена следећа попечитељства: за правосуђе, унутрашње послове, финансије, спољне послове, војску и просвету. Књажево је право да, изузетно, једном попечитељу повери вођење два ресора.

У уставу има и доста одредаба које би се могле сматрати пословничким регулисањем рада Државног совјета, али с обзиром на место овог органа у хијерархији, то би пре требало сматрати врлином овог уставног документа. Тако се прописује да су седнице Државног совјета тајне а да се о њима обавезно води протокол. Кворум за рад је утврђен тако да обухвата: председника, најмање четири попечитеља и четири друга државна саветника, а у тачно одређеним случајевима, везаним за именовање намесништва и избор књаза, износи три четвртине свих чланова Државног совјета. Све одлуке Државног совјета доносе се већином гласова, а у случају да су гласови подељени, сматра се да има већину мишљење за које је гласао председник.

И данас су занимљиве одредбе о правима и дужностима чланова Државног совјета. Утврђује се да су чланови дужни своје мишљење давати „одкровено и истинољубиво и нелицемјерно“. Али, никоме се не може дозволити да у томе мишљењу издаје отаџбину, нарушава устав или неприкосновеност књаза или чини другу „неправду“. Ко се тога не буде придржавао биће суђен и кажњен по закону. Државни саветници одговарају за савет који дају књазу или за пропуштање да књаза о нечему обавесте, односно да тиме штите личност евентуалног преступника. Међутим, они не могу одговарати за мишљење које су дали у законодавном поступку. Штавише, ако књаз, или неки други државни саветник, захтева да за то буду прогоњени, овај има право да захтева да о томе суди Државни совјет, или да буде

42 Није потпуно јасно да ли је то саветодавно мишљење или пуноправно учешће у одлучивању

разрешен од дужности. Чланови Државног совјета се заклињу на верност књазу и обавезују на поштовање устава и закона.

Државни совјет, по одредбама Сретењског устава, релативно је оригинално тело, чији би се даљи узорци могли наћи у почецима монархистичког парламентаризма неких западних земаља. По свом саставу, то је олигархијско тело, за које би било тешко рећи да има било какав демократски легитимитет, али је извесно да озбиљно ограничава власт владара. То није само законодавно тело, него својеврсни спој законодавне, извршне па и судске функције власти, и вероватно би се у каснијем развоју ове функције диверсификовале.

Односи између књаза и Државног совјета одговарају моделу уставне, али никако и парламентарне демократије, нити се Државни совјет може сматрати било каквим супститутом парламента. Неке од уставних одредаба, имајући у виду прилике у Србији тада, управо из поменутих односа, изненађују својом прогресивношћу, али само у смислу ограничавања апсолутне власти књаза. У потпуној уставној институционализацији Државног совјета импонује брижљивост аутора у обухватању скоро свих значајних питања везаних за рад тако комплексног органа и прилично висок степен правничке компетентности у преузимању решења, тада готово најсавременијих у европској правној мисли. Па ипак, има и празнина и несавршености, од којих је на неке директно указано у овом раду, мада није било могуће идентификовати праве узроке њиховог настајања и њихово аутентично значење.

Сретењски устав је успоставио неку врсту демократске форме државне организације. То се пре свега огледало у увођењу колективне управне власти у облику Државног совјета који је преузео све раније надлежности кнеза. Слично француском уставу из 1793. године, Совјет је био врховна управна власт, а министарства су сматрана за совјетске одсеке. Министри су, као и чиновници, били под дисциплинском влашћу Совјета. Совјет је био нека врста јединства власти, пошто је сједињавао у себи законодавну, управну и судску власт, не остављајући скоро ниједну траку власти за кнеза⁴³.

4.4. Анализа седме главе: „Власт судејска“ и осме главе: „О Народној скупштини“

Релативно мали број одредаба Сретењског устава је посвећен судској функцији власти. Полазна претпоставка је да судови суде у име књаза као и пре устава. Установљава се тростепени правосудни систем у коме су првостепени судови окружни, другостепени суд-Велики суд, који има својство апелационог суда, а трећестепени је Државни совјет. У ту сврху ће Државни совјет одредити једно своје одељење које ће судити у последњем степену. У целој Србији судиће се једнако и по „законику србском“. Тај законик, и за грађанске и за кривичне ствари, мора се што пре донети и публиковати. Гарантована је судска независност изричитом формулом устава, и њихова искључива везаност за закон. Предвиђено је такође и право сваког на

43 Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835-1941), Београд, 1988, 16

законито суђење.

Иако кратке, одредбе Сретењског устава о судској функцији власти заслужују и данас пуно признање. У тадашњој Србији оне су биле историјски корак ка освајању основних демократских гаранција и изградње релативно модерне демократске грађанске државе. Разуме се да је њихов стварни значај био битно релативизиран стварним односима снага, које нису ишле у истом правцу и у истом историјском смеру.

Глава осма Сретењског устава⁴⁴ садржи одредбе о Народној скупштини. Далеко мањи значај од Државног совјета има Народна скупштина. Скупштину сачињава 100 депутата а правила њиховог избора, дужину трајања мандата и слично, устав препушта посебном закону. Пасивно бирачко право се условљава само старосним цензусом од 30 година. Трошкове депутата сноси његова изборна база. Скупштина се састаје најмање једанпут годишње⁴⁵, а може се састати и више пута. Увек се сазива и распушта књажевим указом. Народна скупштина је надлежна да одобрава установљавање односно прикупљање сваког пореза. Порези се одређују за сваку годину посебно и о њима се, такође, полаже рачун Скупштини. Никакав данак у смислу прихода за државне потребе, не може се разрезати без одобрења Народне скупштине. Њој се полажу крајем године рачуни о државним приходима и расходима, а на њен захтев и раније. Надлежност Скупштине обухвата и евентуално повећање књажеве плате, док се за њено смањење захтева пристанак самог књаза. Скупштина може књазу и Државном совјету подносити представке, молити их да се донесу закони, и извештавати их о злоупотребама. Скупштина се може књазу „тужити“ на Државни совјет у случају да његови чланови нарушавају устав и законе, односно права грађана.

Најзад, али не последње по значају, у члану 140. Предвиђено је активно учешће Народне скупштине у поступку уставних промена: „Ако се по времену и искуством докаже да је нужно, промјенити који от вишеисчисљени членова овог устава Књажества Србије или да је нужно што додати к њима или отузети, то Књаз и државни Совјет Србски, да сазову Скупштину народњу, пак да јој представе и докажу нужност исту, и онда заједно с њоме или да промјене овај или онај член устава овога, или да му додаду што је нужно, ил да отузму од њега, што је излишно ил безпутно. Но у овом случају морају бити најмање три четвртине отређенога числа Скупштине депутата народњи, и от истог числа најмање две трећине једнакога мњенија⁴⁶“.

У решењу питања власти кнез Милош је био пред алтернативом да га ограничава Народна скупштина у интересу напретка народа или старешинска олигархија путем Државног совјета, у свом сопственом интересу. Ипак, књаз Млош није одустајао од претензија за личном владавином, али је био принуђен да се прилагођава новим условима. Вук Караџић је записао како је књаз Милош настојао да у хатишерф уђе одредба „да књаз с народом на скупштини, „народом“ . Себи својственим, живописним начином, Вук Караџић објашњава да је то

44 Члан 82-91

45 На православи црквени празник Ђурђевдан који пада 6. маја

46 С.С. Стојичић, Државноправна историја српског народа, Прва свеска, Ниш, 2002, 142

Милош желео „мислећи да ће он једнако, као и досад моћи народ и скупштине варати и за нос вући, а чиновнике да гази и прогони као и сада“. У томе свакако има доста истине. Али књаз Милош није одустајао од тога да противтежу Државном совјету тражи у Народној скупштини.

Међутим, унета у устав и уставно регулисана, Народна скупштина је превазилазила намере које је са њом имао књаз Милош. Да би била противтежа Совјету, морала је имати одређена права и у односу на књаза и у односу на Совјет. Састављајући нацрт Сретењског устава, Димитрије Давидовић је морао да прихвати као готову чињеницу надлежности књаза и Совјета. Али је свој допринос дао ближом разрадом одредаба о Народној скупштини, о грађанским правима, законитости које морају да се придржавају све власти. Давидовићева разрада уставних одредаба о Народној скупштини превазилазила је намере кнеза Милоша да њом ограничава олигархијски Совјет, а још више настојања старешинске олигархије да преко Совјета задобије пуну власт. Вероватно су оба ова фактора у својој самоуверености превидела далекосежност многих уставних одредаба, али да су се убрзо отрезнила, показују и укидање тек донетог устава и немилост у коју је пао његов творац Димитрије Давидовић.

Брзо укидање Сретењског устава не може се објаснити само страним притиском: то је више био повод да и кнез и старешинска олигархија потраже ново решење међусобних односа, иза кога неће стајати баук Народне скупштине. У томе је одлучујући успех постигла старешинска олигархија, тражећи подршку Турске не само против кнеза већ и против сопственог народа. Јер, устав којим је задобила премоћ над кнезом, тзв., „турски устав“ састављен у Цариграду у виду султанског хатишерифа 1838. године, не само да је пребрисао Народну скупштину, већ је оспорио право српском народу да сам себи доноси устав.

Међутим, таквим решењем, уставно питање није скинуто са дневног реда, нити се могло сводити само на питање односа кнеза и Совјета, и заштите поретка којим се обезбеђивала њихова власт над народом. Борба за уставност све више ће се испољавати као борба народних маса и напредних друштвених снага за пресудан утицај Народне скупштине у решавању животних питања народа.

Сретењски устав, иако укинут убрзо после његовог проглашења није могао бити избрисан из политичке историје Србије. Исто тако, ни Народна скупштина, озакоњена у Сретењском а изостављена у „турском уставу“ није могла бити избрисана из свести српског народа јер је била старија од оба устава. Несумњиво, био је то један од повода за Портино тумачење да се, мада Народна скупштина није предвиђена у новом уставу, српски народ по своме обичају може састајати и у скупштини решавати своја унутрашња питања.

Целина одредаба о Народној скупштини показује да се, у најбољем случају, могло радити о слабашним зачецима парламентарне демократије која је стриктно ограничена на само једно подручје. Додуше, то није неважно питање и треба се ипак подсетити на то да је сличним путевима почињао грађански парламентаризам у низу европских држава. У том погледу може се уочити извештај континуитет са преткапиталистичким сталешким скупштинама које су се, такође, ограничавале на питање пореза. Но, свакако, Народна скупштина, по Сретењском уставу, као једино тело које има неку врсту легитимитета, најављивала је могућне почетке парламентаризма.

4.5. Анализа девете главе: „О цркви“ и десете главе: „О финансији (азнадарству)“

Уношење посебне главе о цркви у Сретењски устав израз је великог значаја који је религија и црква имала у тадашњој Србији, а све одредбе⁴⁷, полазе од претпоставке да Српска православна црква има статус државне цркве. Устав утврђује да у цркви постоји један митрополит за читаву Србију, док број архијереја треба одређивати сразмерно популацији. Цркви се гарантује аутономија у унутрашњим стварима, а руковођење њоме је поверено митрополиту, и уопште духовним властима, у складу са уговором са цариградским патријархом. Митрополит и архијереји се плаћају из државне касе, док се за свештенике и друге монахе, до доношења новог закона, предвиђа издржавање од народа, као и раније. Свим свештеницима и монасима је забрањено вршење других „званија“, а само се митрополит и архијереји могу позвати у Државни совјет на саветовање оо црквеним стварима. Иако је православна црква у посебном положају, начелно је гарантована слобода вероисповести и право на слободно обављање верских обреда. Штавише, и чин заклетве се обавља сагласно канонима религије којој одређено лице припада.

Опредељење за државну цркву је природна последица стања у Србији и није нимало ретко међу европским уставима тога доба. Знатно је мањи број устава који су, поред тога, тако изричито гарантовали и слободу вероисповести за друге религије. То је сигурно још једна од ознака релативне прогресивности неких уставних решења Сретењског устава у стварима које су од највећег значаја за живот и права човека и грађанина.

Устаничка Србија је црквено организовање и образовање сматрала нераскидивим делом својих национално-ослободилачких стремљења. Њени органи власти непосредно су одлучивали о стварима са подручја црквеног, према уверењу да је православна црква државна односно како се исправно вели „...специфичан део државног апарата у служби државе“⁴⁸. Од другог српског устанка па до доношења хатишерифа из 1830. године, када је у Србији дејствовала мешовита српско-турска управа, на црквено-националном подручју развијао се истоветан процес. На почетку тог раздобља, православна црква у Србији нашла се без икакве високе хијерархије. Ни београдска митрополија ни шабачка епархија, њене највише јединице, нису имале своје челнике. У таквим приликама, кнез Милош Обреновић продужио је пређашња настојања да врхове православне цркве у Србији запоседну домаћи клирици. У јесен 1815.године замолио је цариградског патријарха да за београдског митрополита посвети архимандрита Мелентија Никшића, а постигао је да овај буде рукоположен за епископа шабачког. Тај изнуђени акт Цариградске патријаршије био је велики успех кнеза Милоша, преломан у историји цркве у Србији.

Правна подлога за квалитативне промене у положају православне цркве у Србији подугнута

⁴⁷ Члан 92-98

⁴⁸ Д.Јанковић, Српска држава, 254-255

је и оличена султановим хатишерифом из 1830. године. Њиме је већ у његовој првој тачки нормирано да: „Речениј српски народ извршиват ће своје богослуженије у свим црквама њему принадлежећим слободно⁴⁹“. Из његових конститутивних норми је проистекао конкордат између Србије и Цариградске патријаршије од 1831.године којим је православна црква задобила својства аутономне установе⁵⁰. Од тада је православна вероисповест носила ознаке државне вере а православна црква је уживала посебну заштиту државе. Садејством државе и цркве, на почетку митрополитовања Петра Јовановића (1833-1859), биле су предузете мере да црква стекне свој основни закон. Фебруара 1834. године, у крилу цркве, дошло је до основних правних замисли, са обележјима првог пројекта црквеног закона, који је доспео до кнеза Милоша⁵¹. Али кнез није могао одобрити овај предлог, нити је црква могла добити свој устав пре него што држава добије свој устав, а она га тад још није имала. Остало је за преиспитивање тврђење да је чином усвајања Сретењског устава цркви дато право да може донети свој устав. „После дужих дискусија и договарања, Народна скупштина прихвати а кнез обнародује „Начертаније о духовним властима књажевства српског“ на скупштини у Крагујевцу о Духовима, 21. маја 1836. године и тако црква у Србији доби свој први устав“. Како је Сретењски устав био суспендован већ у марту 1835. године, од тада па до доношења Начертанија, у Србији је потрајало безуставно стање. Стога Начертанију повучени устав није могао бити државно-правна подлога стварања и правне исправности. Начертаније је постало плодотворно правно средство институционалне изградње у аутономној православној цркви али се оно не може назвати првим уставом православне цркве у Србији јер га црква није донела у свом врховном телу. Донела га је Скупштина Србије па се отуда оно може сматрати првим државним законом намењеним правном уређењу аутономне православне цркве. То су опаске које могу послужити расплитању проблема дејства Сретењског устава на правни живот цркве у једном од важних раздобља српске политичке, државноправне и црквене историје.

Сретењски устав садржи доста детаљне одредбе о финансијама⁵². У њему се утврђује централизовање државних финансија и начело да се исплата пореза може тражити само два пута годишње⁵³. Приходи су посебно нормирани, као приходи од царина⁵⁴, скела на рекама, риболова, вага, аренде, трговачких огласа и штампарија и сви они представљају приход државне касе. Поред тога, законом се утврђују односно могу утврђивати и други приходи. Свако повећање пореза се, још једанпут, изричито везује за одобрење Народне скупштине. У начелу је забрањено задуживање Србије, а може се дозволити само ако се с тим сагласе кнез, Државни совјет и Народна скупштина. Надлежном попечитељу је уставни задатак „измишљати

49 Д.Матић, Јавно право кнежевства Србије, Београд 1851, 33-41

50 П.Швабић, „К питању о аутономији српске цркве“, Гласник православне цркве у Краљевини Србији, Београд 1903, 381

51 Епископ шабачко-ваљевски Јован, Српска црква, 302

52.Члан 99-107

53„од Ђурђевог дне до Митровог, и од Митровог до Ђурђевог дне“

54 „џумрук

средства којима би се умножили приходи земаљски“, али то не може бити супротно уставу, нити „на штету народа“.Забрањено је увођење унутрашњих царина на границама округа. Књаз и Државни совјет треба да установе „главну рачунциницу“, која ће вршити финансијску контролу.

Значај ових одредаба је био друштвено већи него што би се то могло закључити из њихове текстуалне анализе. Имајући у виду да се ради о времену у коме је тек почела да се прави разлика између приватне својине владара и државног фиска, а да се то одиграло управо под владаром који је упорно настојао да тај процес спречи, уношење оваквих одредаба у устав, било је израз не само прихватања прогресивних становишта, већ и гест личне храбрости аутора уставног текста.

4.6. Анализа једанаесте главе: „Општенародна права Србина“

Први познати правни кодекс личних права донео је Ур-Наму, краљ Ура, око 2050.г. п.н.е.У Месопотамији је око 1780.г. п.н.е. донет чувени Хамурабијев законик у ком постоје правила и санкције из области женских, дечијих и права робова.Персијски краљ Кир Велики издао је у 6.веку п.н.е. тзв. Киров цилиндар у ком се дозвољава слободно исповедање вере и ослобађање робова.

Зачеци људских личних слобода и права налазе се и у свим религијским документима Веда, Библије, Курана и Конфучијевих списа. Средњи век доноси постепени развој свести о личним правима човека. Енглески краљ Џон Без Земље донео је 1215.године тзв. Магна Карту која му ограничава до тада апсолутну власт.Филозофи 17. и 18. века Џон Лок, Џон Стјуарт Нил и Хегел развили су концепт тзв.природних права по ком људи самим рођењем поседују права која су универзална, призната свим људима без изузетка.

Слободе и лична права човека у данашњем облику почињу да се уобличавају после великих буржоаских револуција у САД 1776. године и у Француској 1789. године под утицајем природноправне теорије. Као резултат ових револуција донете су прве декларације о правима човека и грађанина које гарантују неотуђива права на живот и слободу а имале су снажан утицај и на творца Сретењског устава. То су Декларација независности САД и Декларација права човека грађанина.

Савремене декларације доносе се тек после Другог светског рата. Светски ратови довели су до формирања међународне заједнице која је показала заинтересованост за развијање и заштиту личних права човека која су до тада била искључиво ствар унутрашњег права сваке државе. На међународном нивоу основане су Повеља Уједињених нација 1945. године, Општа декларација о правима човека 1948. године и Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода 1950. године, које и данас утичу на садржај устава многих држава света.

Ова глава Сретењског устава садржи 24 члана (члан 108-131). Уношење ових одредаба у Устав био је израз прихватања прогресивних идеја али и гест личне храбрости аутора текста Устава⁵⁵. У савременом законодавству би пандан овој глави првог српског устава била „Лична права и слободе грађанина“. Навећи део одредаба које регулишу лична права и слободе грађанина налазе се у овој глави Устава⁵⁶, која регулише следеће:

- материју држављанства, начин његовог добијања (чл. 108. и 109.),
- право српског грађанина да може вршити функцију чиновника, тудора, настојника јавних и општинских установа (чл.110),
- једнакост грађана пред законом и пред судом (чл.111-115),
- доступност свим местима у јавној служби (чл.116),
- принцип забране злоупотребе права (право избора начина живљења као својеврсно право на приватност (чл.117),
- положај робова (чл.118.),
- начело неприкосновености приватне својине (чл.119.),
- право на накнаду за експропријацију (чл.120.),
- право на исељавање (чл.121.),
- пореска обавеза, обавеза грађења мостова и крчења друмова (чл.122.),
- дужност одбране отаџбине (чл.123.),
- забрана кулука (чл.124.),
- забрана ступања у службу страних држава и примања плате и одликовања од њих без сагласности књаза (чл.125.),
- право грађана на жалбу вишој власти против ниже власти у случају нерешавања његових послова (чл.126.),
- увођење српског језика као званичног у вршењу власт (чл.127.),
- право имаоца да слободно располаже земљом (чл.128),
- право народа да ужива сеоске шуме, и горе као општеномодно добро (чл.129.)
- награде заслужнима за отаџбину које се дају у новцу из јединствене државне касе (чл.130),
- право општина да од више власти захтевају да о општем трошку оснује установе за помоћ сиротињи, школе и болнице о чему се мора изјаснити Народна скупштина (чл-131.),

Чланови 108. И 109. Регулишу начин и услове за стицање српског држављанства „*Свако дете рођено у Србији или изван Србије, а од Србина из Србије; сваки у време обнародовања овог устава у Србској служби у Србији или изван Србије налазећи се чиновник или служитељ християнског вјероисповједанија; сваки кому је десет година прошло от како се у Србији налази, или који непокретна добра у њој има, сматра се за Србина, и има право уживати србско државно грађанство*“⁵⁷.

55 Академик Александар Фира, Правне карактеристике Сретењског устава, чланак, Београд 2015

56 О овој глави Устава постоји велик број истраживања.У једном новијем истраживању, заснованом на упоредноправном методу, истиче се да осим француских устава и декларација треба обратити пажњу и на утицај Устава Белгије из 1831.године као и на немачке уставе тог доба.М.Тодоровић, Иностранци утицаји на главу „Општеномодно права Србина“ у Сретењском уставу, у:Пешчаник VII, (стр.31-40)

57 Оригинални текст чланова Сретењског устава преузет је из хрестоматије С.Стојичић, Државноправа историја српског народа-историјске свеске, Ниш 2002.Текст 11.главе Устава налази се на странама 139-141.

За стране трговце, фабриканте, занатлије и земљораднике, такође под условом да су хришћанске вере, може се књажевом одлуком дати држављанство и после седам година проведених у Србији ако се „часно узладају“. Такође је странцима заслужним за Србију могуће одлуком књаза дати држављанство. Уношење овако детаљних одредаба о држављанству у уставни текст је вероватно израз фазе у којој се налазила српска држава, која је морала убрзано и под политички врло сложеним условима да решава проблеме свог потпуног уставног конституисања.

Одедба чл. 110. Устава зајемчује грађанима доступност свим местма у јавној служби под условом да су за то способни, и под једнаким условима са странцима домаћи држављани имају предност. Само српски грађанин може вршити функцију државног чиновника, татора, настојника јавних и општинских установа и бити пуноправни члан друштва.

Члановима 111-115. Устава разрађена су два најважнија правна принципа: принцип једнакости грађана пред законом и пред судом и принцип праве сигурности. Сви грађани су једнаки пред законима и пред свим судовима како у смислу одбране тако и у смислу изрицања казне. Прихваћен је принцип законитости у изрицању казне и право на суђење пред надлежним судом. Изричито је забрањено поновно суђење у пресуђеној ствари. Најзад, нико не може бити притворен дуже од три дана ако ме се не саопшти зашто се оптужује и не буде саслушан.

Једна од најзначајнијих чланова 11. главе а и Устава у целини је члан 111. који гласи: „*Сваки Србин и без сваке разлике једнак је пред законима Србски, како у обрани тако и у казни на свим судовима от најмањег до највећег*“. Једнакост пред законом као основ правне државе и принципа владавине права, има корене још у римско-византијском правном поретку, ставовима најпознатијих мислилаца из доба антике, немачкој правној мисли као родном месту теорије о правној држави и англосаксонској конституционалној теорији 19. века. Ова норма Сретењског устава одраз је и утицаја идеја француске буржоаске револуције чија је тековина уништење феудализма и проглашење једнакости грађана Уставом из 1791. године. Србија је до доношења хатишерифа била феудална покрајина у саставу конзервативне Турске феудалне монархије. Значај ове норме огледа се у томе што је она потврда тенденције раскида феудалних друштвених односа што је потпуно одговарало интересима младе српске сеоске буржоазије као друштвеног слоја који је и стварао модерну Србију још од времена Првог и Другог српског устанка. Ова норма може се сматрати претечом правне једнакости грађана у данашњем смислу, која подразумева искључење грађана од сваке дискриминације пред законом и коришћење људских права и слобода загарантованих највишим правним актом једне државе и нормама међународног права, што је темељ једног праведног и демократског друштва⁵⁸.

Члан 112. Устава садржи принцип правне сигурности и гласи „*Нико у Србији не може се ни*

58 Mr.sc.Ramadan Gasi,Rvisite shkencore juridike, Opnio Juris, , hr.1/2015, стр.136

гонити ни затворити, развје по пропису закона, и то законе и природне власти“ Следећи члан 113. га разрађује и допуњује: „Нико у Србији да не стоји више од три дана у затвору, а да му се не јави кривица, за коју је затворен, и да се не узме на испит“. Суштина је да нико не може бити држан у полицијском притвору дуже од три дана без одлуке надлежног судског органа, ако му се не саопши зашто се оптужује и ако не буде саслушан. Уколико нема основа за даље задржавање у притвору, представници извршне власти дужни су да пуне на слободу приведено лице. Овај принцип је стара установа енглеског јавног права. Прописан је још у Великој повељи слобода „Magna carta libertatum“ из 1215. године, енглеском уставном документу којим је законом ограничена моћ краља Џона и других владара а људима гарантује грађанска права, владавину закона и права слободних људи на суђење и правду. Послужила је као основа за настанак Habeas corpus act-а, енглеског правног зборника с краја 17. века и као основа за бројне правне системе у свету. Суштина ове одредбе је у ограничењу извршне власти од стране судске власти, односно у сузбијању самовоље владара. Ова установа је данас део кривичног процесног права већине развијених правних система. У данашњем значењу, садржај појма принципа правне сигурности може се дефинисати као право појединца да зна који ће се прописи на њега примењивати у одређеном временском периоду, забрану ретроактивне примене прописа, предвидивост санкције за противправну радњу, уједначеност судске праксе и једнако поступање.

Чл. 114. Сретењског устава садржи установу ne bis in idem („не двапут о истом“), древно процедурално правило које потиче из правног система римског класичног права. Овај члан гласи: „Кому се један пут судило већ за какву кривицу, пак је по пресуди судејској казњен и отпуштен, или нађен да није крив, оному не може се по други пут судити за исту кривицу“. Римско процесно право грађено је на систему legis actions. Случај грађанске или кривичне природе могао је бити изнет пред суд само једном и није било могућности да се понови судски поступак. Гај је у својим Institutiones навео „bis in eadem re ne fit action“⁵⁹ која означава забрану за тужиоца да подигне тужбу за исту ствар. Habeas corpus act из 1679. године изричито је захтевао да треба спречити неоправдано проузроковање потешкоћа поновним затварањем људи за исто дело. Ово начело важило је и у византијском средњовековном праву а своју уставну гаранцију добија у 5. амандману Устава САД из 1791. године који припада тзв. Повељи о правима (Bill of rights). Оправдава се разлозима правичности и правне сигурности и представља саставни део савремених устава и међународних правних докумената. Важно је истаћи да је Сретењски устав прописао ово начело које је и данас део нашег права.

Сретењски устав садржао је и принцип забране злоупотреба права ког је у чл. 117. Димитрије Давидовић формулисао као својеврсно „право на приватност“. Овај члан гласи: „Сваки Србин има право бирати начин живљења свог по својој вољи, само који није на

59 Гај :Институције, Београд 1982, стр. 290-291.

општенародну штету“. Нека ранија признавала су принцип неограниченог вршења субјективног права као из Јустинијанове кодификације „Ко све право користи не може другом шкодити, не може чинити неправду“. Насупрот томе, формирано је схватање о забрани злоупотребе права које потиче још из римског класичног права. Истакнути српски научник и творац Општег имовинског законика за Црну Гору, Валтазар Богишић, формулисао га је 1888.године на следећи начин: „*Ни својим се правом служизи не можеш, тек другоме на штету или досаду*“. У данашњем смислу, злоупотреба права постоји кад субјект врши своје субјективно право с намером да оштети другог субјекта ометајући га у вршењу неког његовог субјективног права, и као таква је асоцијална појава супротна основним принципима правног поретка и правилима морала. Забрана злоупотребе права има свој основ у општој потреби за што већим миром и сигурношћу у свакој друштвеној заједници. Продор овог принципа универзалног римског права преко француских устава веома је значајан за српско друштво у првој половини 19. века без обзира што оно још увек није било спремно за доследну примену универзалних правних начела⁶⁰.

Члан 118. Сретењског устава регулише положај робова и гласи „*Како роб ступи на Србску земљу, он онога часа постаје слободним, или га ко довео у Србију, или сам у њу побегао, Србину слободно је роба купити, но не продати*“.

Чланови 119. и 128. Сретењског устава говоре о начелу неприкосновености и гаранцијама приватне својине као установе грађанског права. Члан 119. гласи: „*Имање сваког Србина, било какво му драго, јест неприкосновено. Ко се покуси дирнути у туђе добро и имање, или присвајати га или окрњити, онај ће се сматрати за нарушитеља општенародне безбједности, било он ко му драго и откуд му драго.*“Гаранције приватне својине су изричите. Свако ко нарушава приватну својину сматраће се за нарушитеља општенародне безбедности. Члан 128. Устава даље разрађује ово начело и гласи: „*Сва земља, коју народ Србски има, припада сваком имаоцу, као природно имање, којим може по својој вољи располагати, и које може другому продати; само мора у том случају јавити се надлежној власти свога Обшества и Окружија, и пред њом продати ју; а после не може насељавати се на туђу некупљену.*“Римски правници нису дали потпуну дефиницију права својине већ су је посматрали као потпуну и искључиву власт на ствари коју сви у друштву морају поштовати.Средњовековна правна наука и пандектисти, на основу мишљења старих римских правника, дошли су до три конститутивна елемента права својине: употреба (usus), плодоуживање (ususfructus) и право располагања са ствари (abusus). Најзначајније својинско овлашћење по римском праву било је право располагања са ствари. Француска природна школа права којој је по опредељењу припадао творац Сретењског устава Димитрије Давидовић, била је у духу римског права. Отуда је и разумљива одредба члана 128. Устава која дозвољава власнику односно имаоцу земље као природном имању, да са њим слободно располаже могао ју је по својој вољи продати,

60 .А.Ђорђевић, Зборник број 24, УДК 069(497.1), Ниш 2015,

поклонити, дати у закуп или на коришћење, уништити је или на било који други начин са њом располагати. Једино ограничење је у случају продаје да о истој мора обавестити надлежну власт. Својеврсна заштита приватне својине је забрана њене злоупотребе коју сликовито предвиђа чл. 119. Устава. Повреда права својине на било ком добру и имању у смислу покушаја њеног присвајања или умањења сматра се нарушавањем општенародне безбедности. Насупрот феудалној својини, Сретењски устав утемељује и озакоњује приватну својину која постепено постаје темељ српског друштва. Још на почетку владавине књаза Милоша српски сељак је стекао фактичку власт на земљи. За разлику од других развијених држава у окружењу, чак и Аустрије и Русије, свест српског сељака о приватном власништву на земљи постојала је неколико деценија пре доношења Сретењског устава. И султански хатишерифи из 1830. и 1833. године гарантовали су приватну својину. Било је неопходно Уставом признати фактичко стање које је успостављено на почетку владавине књаза Милоша.

Члан 120. Устава регулише експропријацију земље и гласи: *„Но у случају, ако би правитељство Србско потребовало имање чије на општенародну ползу, то има право, употребити га на такову, но почем даде имаоцу накнаду за њега, пошто вјештаци процјене“*. Експропријација је била дозвољена ако је то у општенародном интересу, под условом да се имаоцу земље да накнада чију висину процени вештак.

Устав забрањује насељавање на туђој земљи. Чл. 129. предвиђа да се сеоске шуме и планине, дотадашње власништво алија, сматрају општенародним добром и сви имају право да их уживају. Свима је, укључујући и носиоце власти, забрањено је загађивати их, присвајати или ограничити употребу другима.

Пореска обавеза као и обавеза учествовања у задовољавању друштвених потреба радом (грађење мостова и крчење друмова) су опште и нико се од њих не ослобађа. Међу основне дужности грађана спада дужност одбране отаџбине која се остварује у регуларној или „уписаној“ војсци. Грађани не могу ступити у службу страних држава, нити примати плату и одликовања од њих без сагласности књаза. Све награде заслужнима за отаџбину дају се из јединствене државне касе. Општине имају право да захтевају од више власти да о општем трошку оснује установе за помоћ сиротињи као и школе и болнице. О овоме се мора изјаснити Народна скупштина.

Веома је значајан чл. 124. Устава који садржи забраку кулука и гласи: *„Србин није дужан никаквому чиновнику кулучити, кром је Правитељству при грађењу зданија, потребни за општенародну позлу, но и у том случају платиће му Правитељство пристојну надницу“*. У овој одредби Устава одсликава се принцип личне слободе, приватне својине, једнакости и правне сигурности. Само је српска власт, односно Правитељство, могла да нареди кулучење за подизање зграда за опште потребе али то не би био принудан бесплатни рад као последица обавезе зависног човека према свом феудалном господару јер је власт дужна платити надницу за кулучење. Тиме је уведена установа плаћања за туђи рад што је начело буржоаске државе која постепено настаје на територији српске аутономне кнежевине. Забрана кулука била је у

интересима младе српске буржоазије и српских сељака који су и формално ослобођени зависности од некадашњих феудалних господара. Ипак, наспрот овако слободоумној одредби Сретењског устава, пракса је надаље показала друго јер је све до средине 19. века било примера кулочења без плаћања наднице а по наредби високих државних чиновника. Српски сељаци били су принуђени да раде за лични рачун многих старешина што је потпуно супротно модерним буржоаским принципима на којима је требало градити будућу српску државу.

Веома је битна је и одредба Устава садржана у чл. 126. која гласи: *„Србин има право тужити се вишој власти, кад би му се ниже затезале издати рјешенија у дјелима његовим“*. Овом одредбом се сваком грађанину гарантује право на жалбу вишој власти против ниже власти у случају нерешавања његових послова. Ово је једно од старих универзалних начела које потиче из римско-византијског права а некад је важило још у средњовековној Србији за време владавине краља Милутина и цара Душана. Имало је огроман утицај на српско средњовековно право оличено у Савином Законоправилу и Душановом законодавству. У данашњем значењу, право на употребу правног лека је једно од основних права човека и грађанина зајемчено у више међународних докумената а гарантују га и модерни правни пореци. Употрбом правног лека остварује се начело законитости и правичности у казеном поступку а тиме и врховни постулат правилности и легитимности судских одлука⁶¹.

Свакако треба нагласити и чл. 127. Устава који гласи: *„Сва дјела судејска и свију остали власти и заведенија Србски отправљају се Српским језиком“*. Овом одредбом се српски језик уводи као званични језик у вршењу власти што је веома значајно за развитак српске државности у 19. веку.

Идеје Сретењског устава, посебно оне садржане у глави 11, биле су неспојиве са принципима на којима су почивала царства Русије, Аустрије и Турске, чији је отпор Уставу био препрека досезању фактичке суверености Србије. Глава 11. Устава недвосмислено говори о идејама које је Димитрије Давидовић уткао у текст Устава а које се опет налазе у основним постулатима слободног зидарства⁶².

Ова глава Устава својом садржином није представљала само скуп права грађана Србије већ и скуп идеја и порука које је Устав прокламовао а најзначајније су свакако једнакост грађана пред законом, правна сигурност, неприкосновеност приватне својине, слобода кретања, слобода вероисповести, укидање кулука, заштита од самовоље власти. Овај део Сретењског устава свакако заслужује посебну пажњу и студију јер се у њему на врло оригиналан начин манифестују различити утицаји и струјања страних законодавстава, посебно француских,

61 Т.Бубаловић, Поступање вишег суда о жалби против првоступањске пресуде, УДК 347.957, Ријека 2010., стр.36

62 .Н.Ранђеловић, Утицај слободног зидарства на почетке српске уставности, Зборник број 24, УҚД 069 (497.1). Ниш 2015. Стр. 21-

швајцарских и намачких правних извора.Целокупна оријентација Устава, за време у ком је настао, је прогресивна и буржоаскодемократска. Може се недвосмислено рећи да је глава 11.најбољи део Сретењског устава који га чини достојним да носи назив устава у аутентичном демократском смислу речи. Уз сва признања творцу текста Устава и наглашавање вредности ових уставних прокламација, не може изостати упозорење на некомплетност овог својеврсног каталога личних слобода и права грађана, посебно у сфери политичких слобода. Још значајнији лимит је недостатак претпоставки за остваривање ових права а највећи је свакако брзо нестајање Сретењског устава са историјске сцене Србије. Свакако се може сматрати уставним документом који је испуњавао тадашње стандарде европске уставне монархије. То је устав капитализма у настајању јер је садржао јасну тежњу за ослобађањем од феудалног поретка чиме је започео утирање пута ка ставарању нових, буржоаских односа на територији Србије. Идеје и принципи Сретењског устава добиле су свој процват у другој половини XIX. и почетком XX века.

4.7. Анализа дванаесте главе: „Права чиновника“ и тринаесте главе: „Промјене и додатци к Уставу књажества Србије“

Уношење бројних одредаба о чиновницима⁶³, у текст Сретењског устава је својеврстан уступак бирократији која настаје и нужна потреба да се пројектовани уставни механизам што пре оспособи за деловање. Оне сведоче о тежњи ка модернизацији и успостављању релативно независне и законите администрације. Предвиђена је одговорност чиновника за све што раде у оквиру своје службе. Именује их књаз и остају у служби докле год су способни за то звање, нису наследиви. Могу напредовати у веће звање а не могу на мање или бити отпуштени из службе без кривице коју суд утврди. Више власти могу одузети звање чиновнику након извиђања од три месеца ако је што учинио на штету у Србији и након шест месеци извиђања ако је неки преступ учинио изван Србије. За време тог извиђања одбија му се половина плате за накнаду штете која се догодила његовом кривицом.

Чиновницима се гарантује одређена накнада за путовања у служби и за премештање из једног места у друго, као и пензија старим и болесним чиновницима. Овај посебно у уставу цитиран друштвени слој био је предмет бројних критика, неспоразума, неразумевања и народне мржње. Био је ограничен у својим животним правима тиме што, „Никакав чиновник не сме водити трговине ни радити заната сам и под својим именом⁶⁴“.

63 Члан 132-139

64 Члан 138

Најзад, за промену Устава тражи се сагласност сва три уставна фактора: књаза, Државног совјета и Народне скупштине. Код Народне скупштине тражи се кворум од три четвртине делегата и већина од две трећине гласова. Члан 140. Гласи: „Ако се по времену и искуством докаже, да је нужно промјенити који от вишеисчисљени членова овог устава Књажества Србије, или да је нужно што додати к њима или отузети, то књаз и државни Совјет српски, да сазову Скупштину народњу, пак да јој представе и докажу нужност исту, и онда заједно с њоме или да промјене овај или онај член устава овога, или да му додаду што је нужно, ил да отузму од њега, што је излишно или безпутно“. Члан 141. Гласи: „Но у овом случају мора бити најмање три четвртине отређенога числа Скупштине депутата народњи, и то истогчисла најмање две трећине једнакога мњенија“.

Закључак

Сретењски устав до данашњих дана није пролазио без запажања, коментара и оцена политичке и правне историографије. Увек је био предмет шире научне пажње. Савремени научни написи о њему су знатно обogaћени и расуђивањима теоријскоправне и социолошко-политичке природе. Тако је обрада Сретењског устава стекла предности интердисциплинарне анализе а са њом и већи опсег промишљања и обимније могућности за грађење нових хипотеза и допунска закључивања.

У Крагујевцу, фебруара 1835. године, Србија је добила први устав у правом демократском значењу тог појма, устав који не иде за тим да појачава и учвршћује аутократску власт књаза, него устав који ограничава и обуздава хировиту и ћудљиву власт једног човека, који се од вође широког народног устанка почео претварати у самовољног деспота. Мада се овај устава, после свих свечаних заклетви, није могао одржати дуже од шест недеља (због укупног односа снага у датом историјском тренутку), он није био ефемерни производ једног просвећеног занесењака, који је искористио тренутак кнежеве неопрезности или за моменат поколебано самопоуздања, да прокријумчари неколико великих идеја позајмљених из арсенала тек протутњалих буржоаско-демократских револуција на Западу⁶⁵.

Сретењски устав није био никаква историјска случајност нити само епизода вредна као историјски куриозитет. Он је потекао из дугогодишњих слободарских и демократских тежњи народа, насталих још у устанцима против Турака, који су имали карактер антифеудалне сељачке револуције. С друге стране су се налазиле супротне тежње, да се у земљи која се тек ослобађала ропства, успостави нови аутократски облик владе над „сиротињом рајом“, додуше, под заштитом кнеза сопствене вере и крви. Томе су на руку ишле многе објективне околности како спољне (интереси три моћне феудалне империје) тако и унутрашње (заосталост, безакоње, зулуму, хајдучија).

Заострени сукоб таквих снага које су изражавале историјске противуречности једне револуционарне епохе, није могао бити разрешен и окончан једним правним и политичким актом, нити је он могао преко ноћи донети Србији праву државу и демократију. Али зато ни муњевито суспендовање и коначно укидање Сретењског устава мије могло да суспендује и укине већ заталасане и бунама покренуте снаге друштвеног прогреса које су и изнудиле доношење устава. Показало се тачним пркосно тврђење народног песника „Србија се умирит не може“.

Донет на Скупштини народних старешина и великог броја представника из свих округа Србије, пошто је био потврђен и од кнеза Милоша, Сретењски устав требао је да инаугурише нову основу за правну и друштвену организацију Србије, пре свега у свим видовима њеног

65. В. Стојанчевић, Државно-правни и национално-политички положај Србије према Сретењском уставу 1835., 31

унутрашњег уређења. Али, Сретењски устав, писан по обрасцима слободоумних устава европских држава, такође је предвиђао и нову политичку основу за даљу регулацију српско-турских односа, а затим и за успостављање слободнијих међународних веза Србије са Европом мимо непосредног увида Порте и њених суверених права да Србију сматра и даље својом потчињеном провинцијом.

Другим речима, Сретењски устав- и на плану унутрашње политике и на плану спољнополитичких активности- давао је Србији прерогативе за такву организацију управе и власти којом се она, ако не формално а оно по практичној страни, могла сматрати, на својеврстан начин, као суверена земља⁶⁶. Устав из 1835. године требало је да изврши суспендовање и оних одредаба из хатишерифа које су спречавале Србију да у спољнополитичким односима и према Порти и према другим државама има онакву потпуну слободу као што је то било признато за њено унутрашње конституисање. На свој начин, поставши „независна у внутренем правленију“ Србија је требало такође да постигне-ако не *de jure* оно *de facto* такву независност и у спољнополитичким релацијама. То је имало да се постигне увођењем односних чланова о државности Српске кнежевине у Сретењском уставу, али тако да се не крши формална страна Портиног суверенитета који би, у овом случају, остао без стварне моћи и без извршне силе. Велики српски патриота, опробан и искусан стручњак за уређење права српског народа према Порти у више прилика до 1830. године, Димитрије Давидовић је сматрао да ће доношењем устава, са извесним бројем чланова из материје државног права, прејудуцирати извесне нове уступке Србији од стране Порте, како је то већ било учињено „допунителним“ хатишерифом из 1833. године. Тако би се, сукцесивним уступцима, Србија све више конституисала као „независно правленије“ и у односу на Порту, а самим тим и у својим политичким и другим званичним релацијама у односу и на друге европске државе. Национално-политичка еманципација Србије морала је наставити свој развојни пут све до времена када ће, повољним стицајем прилика, укинути и последње основе турског суверенитета у српском народу. Сретењски устав је, у овом погледу, не само формулисао и донео неколико таквих чланова који су изражавали државно-правну функцију аутономности кнежевине Србије већ су одражавали и тежњу да се управо на таквим формулацијама даље експлоатише и развија оно што је већ било постигнуто или је требало управо постићи.

На брзину писан и усвојен, Сретењски устав био је пролог жестоких борби за демократску уставност, које су се са променљивом срећом, али са несмањеном упорношћу и храброшћу, водиле у Србији више од сто година. Пример Јована Симића-Боговца, Милошевог пријатеља, који је у своје време само помињање „конституције“ платио главом, није застрашило генерације каснијих бораца и страдалника за демократску уставност.

Између друштвене стварности Србије из времена прве Милошеве владавине и напредних идеја и принципа организације власти и права човека уписаних у устав који је припремио Димитрије Давидовић, постојала је наизглед читава провалија. Међутим, тај „француски расад у

66 Др. Н. Пашић, Сто педесет година од почетка борбе за демократску уставност Србије, академско предавање, Београд, фебруар 1985, 28

турској шуми“, како су Сретењски устав карактерисали његови најљући критичари, ипак се на неки начин подударао са већ пробуђеним стремљењима ка револуционарним променама у српском друштву. Сељачко плебејска револуција у конкретној историјској форми народних устанака против феудалних господара, учинила је друштвену свест Србије пријемчивом за слободарске идеје других аутентичних буржоаско-демократских револуција тога времена. Поносита декларација записана изричито у самом уставу да „роб како ступи на српску земљу онога часа постаје слободним“ сасвим је пристајала карактеру прве антифеудалне револуције на Балкану и на читавом европском истоку⁶⁵. Увођење принципа поделе власти и одговарајућа уставна одредба „да су три власти сербске-законодателна, законоизвршителна и судејска“, одговарала је настојањима и потребама да се арбитражна кнежева лична власт обузда и Србија претвори у савремену правну државу. Сличан демократски значај и смисао имале су и уставне одредбе у погледу права власти да удара намете и порезе. У земљи где је самовољно наметање пореских дажбина и кулука ишло често до граница организоване пљачке народа и где нова домаћа власт није била ништа мање похлепна од старе турске власти, револуционарно значење и домаћа власт имао је чл. 86. Устава, који гласи: „Никакав данак не може се наложити ни ударити без одобрења скупштине“. А нешто даље, у одељку о финансијама, изричито се каже „финансија не може бацати народа српског у дуг“.

Овим и сличним одредбама Сретењског устава јасно је назначен пут претварања народа од предмета владања у субјекта одлучивања о најосетљивијим дрштвеним питањима. То, разуме се, није могло проћи незапажено. Три велике царевине, са којима се граничила Србија, биле су узнемирене и озлојеђене. Увек подељене и завађене, оне су у овом случају биле јединствене. Сретењски устав је морао бити укинут. Противљење Русије, Турске и Аустрије делом је потицало из начелних разлога: да се не уводи „француски расад у српску шуму“ што је била политичка алузија на либералне уставне узоре са Запада, тако противних аустријској дипломатији. Делом је то противљење Сретењском уставу проистицало и из срџбе представника руског Министарства иностраних послова што се у Србији уводила уставна владавина и што о томе није била консултована руска влада. Порта је па, на подстрек аустријског интернунција у Цариграду, протестовала због помињања српског грба, заставе, „одличја српског држављанства и нарочито због „државног“ Совјета. У бојазни да изгуби управу у Србији, кнез Милош је попустио, укинуо устав, одстранио Димитрија Давидовића и наставио да влада по уредбама. „Уставно питање“ у Србији се међутим наставило и даље, али као питање ограничења Милошеве власти према правима Порте по основи одредаба из хатишерифа, и нарочито, као политички проблем поделе власти између Совјета и кнеза. То ће, пак, довести до доношења тзв. Октроисаног или „турског“ устава 1838. године, који је био и начелно и садржином, потпуно другачије конципован од Сретењског устава.

Укидањем Сретењског устава, отпала је могућност да, с једне стране, Србија крене ка једном либерално-демократском путу у свом унутрашњем развоју, а са друге стране, и да путем једног свог политичко-правног акта, са изразом суверене воље српског народа, постави пред Порту, иако више на посредан начин, питање претварања „независности внутреног правленија“ у шире основе признања државног постојања Србије, као сасвим независног од Порте, иако у границима Турског царства. Пропаст Сретењског устава и доношење турског

устава из 1938.го дине. неповољно се одразило на унутрашње прилике у Србији и шта више је, практично независни национални карактер Кнежевине Србије довео, и у „внутреном правленију“ у практичну зависност од Порте и њених београдских паша. Ипак, Сретењски устав је пред српске државнике и патриоте, оставио нека начела и неке конкретне формулације из државно-правног и национално-политичког поимања права српског народа према Порти, чија ће реализација на својеврстан начин ући у политичку мисао и национално-политичку активност следећих генерација омладине Србије.

Не треба губити из вида специфичан начин настанка Сретењског устава, односно улогу коју је у његовом доношењу имао Димитрије Давидовић као стварни писац уставних одредаба. Ипак, и поред личног печата који морају носити документи који настају на овакав начин, Сретењски устав је и својом садржином сведочанство о делу друштвене свести тадашње Србије и изузетно значајан сведок о конституисању и развоју њене националне независне државности⁶⁷.

Изнети приказ садржине Сретењског устава и основни акценти који из анализе садржине произилазе, омогућавају неколико општијих закључака. Сретењски устав је први уставни документ модерне српске државе који има сва својства уставног акта, тј. који не представља само збир правила о владању, већ регулише, макар посредно, основне друштвено-политичке и економске односе и обезбеђује одређену сферу људске слободе. По својој класно-социјалној суштини, то је устав капитализма у настајању, са још увек израженим остацима преткапиталистичких односа. По овом уставу, у Србији постоји уставна монархија у којој су основне полуге власти стављене у руке књаза и Државног совјета. Дакле, о парламентарној демократији се не може говорити. Али, значајни су почеци на путу грађења грађанске демократије, пре свега у сфери личних права и одређеној улози Народне скупштине. У сваком случају, у питању је један уставни документ који је испуњавао тадашње стандарде европске уставне монархије. Мада се не може сматрати најпрогресивнијим, сасвим сигурно није био међу реакционарним. Он је започео једну линију либерално-демократске уставности која је касније много пута прекидана и напуштана. Његов текст није идеал и узор који треба сврстати у епохалне документе светске уставности, али би била дубока историјска неправда ако би се подценио његов значај и утицај на развој српске уставности.

67 А. Фира „Правне карактеристике Сретењског устава, 51

ЛИТЕРАТУРА

- Стојичић С. Слободанка, Државноправна историја српског народа, Историјске свеске, Ниш 2002.
- Зборник UDK 069 (497.1) YU ISSN 032-8979, број 24, Ниш 2015,
- Бартуловић Жељко, Ранђеловић Небојша, Основи уставне историје југословенских народа, Ниш 2012,
- Аврамовић Сима, Станимировић Војислав, Упоредна правна традиција, Београд 2007,
- Аврамовић Сима, Сретењски устав-175 година после, Анали Правног факултета у Београду, 1/2010,
- Тишма Младен, Правни транспланти и први српски устав из 1835.године, Правни факултет Универзитета у Београду,
- Лигу Данијел, Речник слободног зидарства, Београд, 2001,
- Ђорђевић Мирослав, Сретењски устав у уставном развоју Србије, Анали Правног факултета у Београду, 2015,
- Зборник радова, Одјаци Сретења, Крагујевац 2006,
- Стојанчевић Владимир, Вук Караџић и кнез Милош Обреновић, Хисторијски зборник, Загреб 1965,
- Стојанчевић Владимир, Милош Обреновић и његово доба, Београд 1966.
- Фира Александар, Записи о правном поретку, Београд, 1966-1972,
- Ранђеловић Небојша, Сретењски устав –стварање европске Србије, академско предавање, Ниш 2018,
- Пашић Најдан, 150 година од почетка борбе за демократску уставност у Србији, чланак, Београд 2015.

Сажетак: Сретењски устав је један од првих демократских устава у Европи. Мада је кратко важио и фактички није доживео практичну примену, значајан је као израз тежње српског друштва за националном еманципацијом и државношћу, разбијању феудалних установа и аутократске владавине и за каснији развој парламентаризма. Увео је принцип поделе власти, дао већа овлашћења судовима и елементарну заштиту људских права. Њиме су установљена либерална правна начела тог доба: једнакост пред законом, слобода и сигурност личности и имовине, укидање феудалних односа, увођење Народне скупштине, судска независност, сталност чиновника.

Мастер рад се бави тековинама и утицајем који су идеје Сретењског устава имале на даљи уставно-правни развитак Србије, јер је по низу својих одредаба био најслободоумнији и најнапреднији у Европи тог времена. Модерна Србија слави као свој национални празник и Дан државности доношење Сретењског устава.

Кључне речи: Сретењски устав, Димитрије Давидовић, национална еманципација, либерална правна начела, уставно-правни развитак Србије, Дан државности.

The Constitution of the Principality of Serbia (1835)

Abstract: The Constitution of the Principality of Serbia (1835) is one of the first democratic constitutions in Europe. Although it was briefly valid and, in fact, it did not experience practical application, it is significant as an expression of the aspiration of the Serbian society for national emancipation and statehood, the breakdown of feudal institutions and autocratic rule, and the subsequent development of parliamentarism. He introduced the principle of the division of power, gave more powers to the courts and elementary protection of human rights. He established the liberal legal principles of that time: equality before the law, freedom and security of persons and property, abolition of feudal relations, the introduction of the National Assembly, judicial independence and the permanence of officials.

Master work deals with the trends and influence that the ideas of the Constitution of the Principality of Serbia (1835) have on the further constitutional and legal development of Serbia, because according to a number of its provisions it was the most freeware and most advanced in Europe of that time. Modern Serbia celebrates the adoption of the Constitution of the Principality of Serbia (1835) as its national holiday and Statehood Day.

Key words: The Constitution of the Principality of Serbia (1835), Dimitrije Davidović, national emancipation, liberal legal principles, constitutional and legal development of Serbia, Statehood Day.

Биографија:

Ивана Недељковић рођена је 26.12.1989. године у Ваљеву где је завршила основну школу и Ваљевску гимназију, друштвено-језички смер. Правни факултет Универзитета у Београду уписала је 2008. године. Дипломирала је фебруара 2014. године са просечном оценом 7,11. Мастер студије уписала је школске 2016/2017. године на правно-историјском смеру.